

Jan Žižka ve Hünyadi Yanoş'un *Tábor*'undan Osmanlı Ordusunun *Tabur Cengi*'ne. Doğu Avrupa, Yakın ve Orta Doğu'da Husçu Savaş Sanatı (15-17. Yüzyıllar)*

Du “tábor” de Jan Zizka et de Jean Hunyadi au “Tâbur Cengi” des Armées Ottomanes. L’art Militaire Hussite dans l’Europe Orientale, le Proche et le Moyen Orient (XV^e-XVII^e siècles)

Profesör Nicolas VATIN'e

Emanuel Constantin ANTOCHE**

çev. Serhat TERTEMİZ***

Orta Çağ'ın alacakaranlığında¹ Avrupa'nın savaş meydanlarında arabanın taktik kullanımı, 13. yüzyıldaki Katharlar gibi inançlarını ve

* Makalenin Künyesi: Emanuel Constantin Antoche, “Du “tábor” de Jan Zizka et de Jean Hunyadi au “tábur cengi” des armées ottomanes. L’art Militaire Hussite dans l’Europe Orientale, le Proche et le Moyen Orient (XV^e-XVII^e Siècles)”, *Turcica. Revue du Monde Turc et Ottoman*, Sayı 36 (2004) s. 91-124.

** Emanuel Constantin Antoche, Rouen Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. Orta Çağ Doğu Avrupa tarihi üzerine dersler vermektedir. Fransız Askerî Tarih Heyeti'nin üyesidir.

*** Öğr. Gör., Millî Savunma Üniversitesi, Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü. E-posta: serhattertemiz[at]gmail.com, ORCID: 0000-0002-6553-1000.

Geliş Tarihi /Received: 03.09.2024

Kabul Tarihi /Accepted: 05.12.2024

¹ Biz “Chariot (Araba)” terimini kullanmayı tercih ediyoruz: “Yük taşımak için kullanılan dört tekerlekli araba. Çiftlik arabası. Bkz.; Char (iki tekerli araba), Charette (iki tekerlekli yük arabası, kağrı), guimbarde (üstü kapalı yük arabası, taka). Saman arabası, yem arabası... Bkz. *Le Petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, ed. A. Rey ve J. Rey-Debove, *Dictionnaire Le Robert*, Paris 1990, s. 290. “Bir veya daha fazla hayvan tarafından çekilen, dört tekerlekli ve zenbereksiz bir kır arabası. Bkz. Chariot, charette, char à foin (saman arabası), Char à bœufs (öküz arabası), char à banc (fayton, oturaklı araba)”. Bkz. *Le Petit Robert, Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française*, s. 288. Daha geniş anlamda, bilhassa askerî alanda, “char de guerre” veya “char d’apparat (savaş arabası)” anlamına gelen “char” (iki tekerlekli araba) yerine, antik çağda, özellikle Orta Doğu'da ve Homeros Yunanistan'ında kullanılan atlar veya yaban eşekleri tarafından çekilen iki veya dört tekerlekli araba”. Bkz. Ian Russell Lowell, *Atlas Historique de la Guerre. Les Armes et les Batailles qui ont Changé le Cours de l’Histoire*, ed. Richard Holmes, Hachette, Paris 1989, s. 10-13 ama aynı zamanda “Char de combat” veya “d’assaut” (zırhlı savaş arabası, tank), paletli ve ağır silahlı araçlar için kullanılır.

aynı zamanda Bohemya Krallığı'nın siyasî bağımsızlığını savunmak için silaha sarılan Husçuları akla getirmektedir. Jan Žižka (ö. 1424) ve ardından halefi Prokop Veliky (Procope le Grand, ö. 1434) tarafından bir araya getirilerek bir halk ordusu olarak örgütlenmiş, 1419-1434 yılları arasında Papa V. Martinus'un (1417-1431) çağrısı üzerine Katolik Avrupa tarafından kendilerine karşı düzenlenen ve esas olarak Macaristan Kralı (1387-1437) ve Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun (1410-1437) hükümdarı Lüksemburglu Sigismund tarafından yönetilen beş haçlı seferine karşı koymuşlardı. Prag (14 Temmuz 1420), Kutná Hora (6 Ocak 1422), Malešov (7 Haziran 1424), Ústí nad Labem (Aussig, 16 Haziran 1426), Tachov (9 Ağustos 1427) ve Domažlice (Taus, 14 Ağustos 1431) zaferleri, onların harp taktiklerinin yanı sıra düzenlerine, uyumlarına ve inkâr edilemez geleneksel katılıklarına çok şey borçluydu. Sabit veya hareket eden kaleler (*tábor*) oluşturmak üzere bir araya getirilen arabalar, güçlü sahra toplarının yanı sıra taşınabilir ateşli silahlar, kurmalı yay, kargılar, teberler, baltalar vb. ile donatılmış piyâde birliklerini de barındırıyordu². 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı askerî tarihyazımı, Hans Delbrück örneğini izleyerek, Husçu sistemi derinlemesine eleştirel bir tahlile tâbi tutmuştur. Gerçekten de hiçbir kusuru olmayan mükemmel bir sistem olup olmadığı konusunda görüş ayrılıkları vardır ve kesin bir yanıt vermek zordur:

“Husçuların araba-kale taktiklerinin zayıflığı aşikârdır. İngiliz kralları tarafından geliştirilmiş taktiklerin özünde olduğu gibi, sadece savunmaya yönelik kullanılabilir. Gerçekten de araba

² Husçuların savaş sanatına dair özellikle bkz. Wácslaw Wadiwoj Tomek, *Jan Žižka. O Sepsáni Ziwotopisu Jeho Pokusil se Wácslaw Wladiwoj Tomek*, Prag 1879; Wácslaw Wadiwoj Tomek, *Dějini Válek Husitskyeh* (1419-1436), Prag 1898; Frederic Bezold, *König Sigmund und die Reichskriege Gegen die Hussiten*, c. 1-3, Berlin, 1872, 1877; Ernest Denis, *Huss et la Guerre des Hussites*, Paris 1878, Rudolf Urbanek, *Jan Žižka*, Prag 1925; Jan Pekar, *Žižka a Jeho Doba*, c. 1-2, Prag 1927-1933; Hans Kuffner, *Husitské v Obrazech*, Prag 1932; Jan Durdik, *Husitské Vojenství*, Prag 1954; Christian Willards, *Die Böhmische Zitadelle*, Viyana-Münih-Molden 1965, nitelikli bir eleştiriyile, s. 435-444; Frederic Smahel, *Jan Žižka a z Trocnova*, Prag 1969; F. G. Heyman, *John Zizka and the Hussite Revolution*, New York 1969; Jan Macek, *Le Mouvement Hussite en Bohême*, Orbis, Prag 1965; Jean Macek, *Jean Hus et les Traditions Hussites (XV^e-XIX^e Siècles)*, Paris Plön 1973; *Anthologie Hussite (Textes Traduits du Tchèque et Commentés par Jan Lavicka)*, POF, Paris 1985; *I Taboriti. Avanguardia della Rivoluzione Hussita (sec. XV)*. *Gli Scritti Essenziali a Cura di Amedeo Molnár*, Claudiana Editrice, Turin 1986.

istihkâmu, İngilizlerin atıcı ve atsız şövalyelerden oluşan birleşiminden çok daha zayıftı. Zira çok daha kullanışsızdı ve istisnai bir şekilde hücum yapmak için bile kullanılmıyordu."³.

Ancak Žižka'nın asıl başarısı eski Wagenburg⁴ taktiklerini mükemmelleştirmesinde yatıyordu. Husçu orduların stratejistleri tarafından getirilen yenilikler sayesinde araba duvarları, zırhlı süvâriilerin⁵ hücumlarına karşı savaşta temel silah haline geldi. Müdâfaa⁶ amaçlı özel olarak tasarlanmış arabalar yaptırdı ve bu lojistik aracı gerçek anlamda bir savaş silahına dönüştürdü. Böylece araba bir tür kalkana⁷ dönüştü. Ancak bu kalkan, öncülerin savaşan birlikler⁸ içindeki

³ Hans Delbrück, *History of the Art of War*, c. 3, "Medieval Warfare", çev. W. J. Renfroe Jr., Bison Book, 1990, s. 494. Richard Ernest Dupuy, Trevor N., *The Encyclopedia of Military History, from 3.500 BC to the Present*, Harper Row, New York-San Francisco-Londra 1977, s. 406'ya göre Žižka: "Ayrıca, müşterek bir süvari ve piyade saldırısının araba kalesine girmesi halinde araba savunucularının kaybedebileceğini de belirtmiştir. Bu durumdan ders alarak tarihteki en basit ve en etkili taktik usüllerinden birini geliştirmiştir". Ferdinand Lot, *L'art Militaire et les Armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, c. 2, Paris 1946, s. 202'ye gelince kendisi şu gerçek karşısında şaşkınlığını gizleyemez: "Žižka neden bir örnek teşkil etmedi? Neden taktikleri en azından Orta Avrupa'da yayılmadı?"

⁴ Bu hususa dair tezimizin giriş bölümüne atıfta bulunuyoruz: "Eflak ve Boğdan prensliklerinde Husçu savaş sanatının ortaya çıkışı ve gelişimi (XV.-XVII. yüzyıllar)", *Ecole Pratique des Hautes études, IV^e Section, Sciences Historiques et Philologiques*, Paris Ocak 2002, s. 12-40.

⁵ Mihail P. Dan, *Cehi Slovaci și Români în Veacurile XIII-XVI*, Sibiu 1944, s. 213.

⁶ Urbanek, "Žižka a Husitské Válečnictví", *Sbornik Žižkov (1424-1924)*, Prag 1924, s. 318. Žižka'nın ölümünün 500. yıldönümü münasebetiyle yayımlanmıştır. Büyükçe ve sağlam olan Husçu savaş arabası dört at tarafından çekiliyordu. Yanlamasına, düşmana dönük olarak yerleştirilen arabanın yan tarafında piyâdeleri korumak için metal kancalarla tutturulmuş, iki büyük ahşap tahtayla güçlendirilmiş bir korkuluk bulunurdu. Diğer tarafta zincirlerle desteklenen seyyar bir kapı, askerlerin müsademeden önce içeri girmelerini sağlıyordu. Aracın içinde topçuların duvarlara sabitlenmiş ahşap mahfazaları vardı ve bunların içinde ok ve top depolarını saklıyorlardı. Saldırı sırasında birinin kayıp düşmesini engellemek için tekerleklerin arasına bir tahta asılmıştır. Bkz. Durdik, *Husitské Vojenství*, Prag 1954, s. 116-117, 122-123, 130-131; Delbrück, *History of the Art of War*, çev. W. J. Renfroe Jr., c. 3, Bison Book, 1990, s. 490. Lot, *L'art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, c. 2, Paris 1946, s. 198; Toman, s. 196-204.

⁷ Dan, *Cehi Slovaci și Români în Veacurile XIII-XVI*, Sibiu 1944.

⁸ Denis, *Huss et la Guerre des Hussites*, Paris 1878, s. 225-226; Macek, *Le Mouvement Hussite en Bohême*, Orbis, Prag 1965, s. 153-168.

faaliyetlerinin bir sonucu olarak topları, kurmalı yayları ve kararlı askerleri koruyordu. Delbrück:

“...araba kalesi hâlâ büyük bir öneme sahipti zira bir yandan kısa bir süre önce icat edilen ateşli silahlar da dâhil olmak üzere menzilli silahların güçlü ve etkili bir şekilde kullanılmasını mümkün kılıyor, diğer yandan da özellikle çivili sopalar ve gürzler de dâhil olmak üzere yakın dövüş silahlarıyla sıradan, zırhsız piyade birliklerine bağımsızlık ve önemli bir güç kazandırıyordu.”⁹

Huşçu savaş sanatı, feodal süvâri birliklerinin piyâde birlikleri karşısında belirli bir taktik gerileme yaşadığı dönemde komşu ülkelerde güçlü bir etki yarattı. Husçular, kendi savaş düzenlerini siyâsî ve askerî ilişkide buldukları halklar arasında yaydılar. Onlara silahlarının nasıl kullanılması gerektiğini ve savaş arabalarının harp alanında yapabileceği taktik manevraları öğrettiler. Bohemyalı *heretikler* tarafından kullanılan askerî teçhizat, Çekçe terimlerin küçük köken bilimsel farklılıklarla kullanıldığı Almanya, Macaristan ve Lehistan’da birebir kopyalanmış gibi görünmektedir. Ateşli silahlar söz konusu olduğunda Almanlar *haufnicee*; *Haufnitze* ve *Haubitze*¹⁰ adını verirken Lehler arasında *ručnicee*; *ruznica*, *pišt’ala*, *pieszczale* ve *houfnice*, *hufnice* veya *hufnicza*¹¹ adları verilmiştir.

⁹ Delbrück, *History of the Art of War: Medieval Warfare*, çev. W. J. Renfroe Jr., c. 3, Bison Book, 1990. Lombardlar *lanzalonga*, Felemenkler *goedendag*, İsviçreliler *hallebarde* [baltalı mızrak], İngilizler *longbow* [İngiliz yayı] kullanırken, Husçu piyâdelerin silah envanteri de aynı derecede çeşitliydi: *dussack* [orak biçimli ağır kılıç (ç.n.)], *fléau d’armes* [zincirli gürz], *fauchard* [uzun saplı, iki ağızlı bıçağımsı silah (ç.n.)], *pertuisane* [uzun saplı ve ucunda üçgen demirli bir mızrak, baltalı kargı (ç.n.)], *corséque* [gönderli mızrak, ok sapı üzerinde sivri uçlu ve iki yan bıçağı olan bir mızrak (ç.n.)]. Ancak, piyadeler tarafından kullanılan tüm bu silahlar savaş taktiklerini belirlese de Husçuların şahsî kesici silahları, ateşli silahlarla donatılmış arabaların yoğun kullanımından oluşan taktiklerin tamamlayıcısı ve takviye unsuru idi.

¹⁰ Denis, *Huss et la guerre des Hussites*, Paris 1878, s. 225-226; Macek, *Le Mouvement Hussite en Bohême*, Orbis, Prag 1965, s. 230; Dan, *Cehi Slovaci și Români în Veacurile XIII-XVI*, Sibiu 1944, s. 208.

¹¹ Dan, *Cehi Slovaci și Români în Veacurile XIII-XVI*, Sibiu 1944. Romenler arasında *haufnice*; *huşnită*, çoğul olarak *huşnite* ve *hacunită hakovnice* adını almıştır. Buna benzer diğer köken bilimsel değişimler için bkz. Karol TITZ, *Ohlasy Husitského Valčnictví u Europě*, Prag 1922. *Pišt’ala* için bkz. s. 15-40; *haufnice* ve *hakovnice* için

Lehistan Kralı II. Vladislav Jagellon (1386-1434), Üstâd-ı Azam Paul von Russdorf liderliğindeki Töton Tarikatı Şövalyeleri'ne karşı kesin bir askerî başarı elde etmek için, 1432-1433 yıllarında, Litvanya Veraset Savaşı'nın (1431-1435) ortasında, Hatman Sányli Çapek komutasındaki birkaç bin Husçu paralı askeri askere almakta tereddüt etmedi¹². Vistül ağzı dolaylarındaki ülkeyi yakıp yıktıktan ve düşman kuvvetlerini püskürttükten sonra, 1 Eylül 1433'te Gdansk (Danzig) surlarının altına vardılar. Bu olay, özellikle "soldats du calice" [Kutsal Kâse'nin askerleri] tarafından Cuiavia ve Wielkopolska¹³ bölgelerinden geri çekilme sırasında, Lehistan'da Husçu fikirlerin yayılmasında özel bir rol oynadı.

Bohemya'dan gelen diğer paralı askerler, Lehlerle Tarikat Şövalyeleri'ni bir kez daha karşı karşıya getiren On Üç Yıl Savaşı'nda (1454-1466) yer aldı. Kraliyetin hizmetindeki Çek liderler arasında Krhovlu Jan Měšická, Sveboraviceli Niklas Zak, Sobesaklı Václav Kavka vb.¹⁴ yer alırken, düşman saflarında da Cimburklu Bernard, Wolfersdorflu Niklas, Ledeçli Ulrich Cervenka, Janoviceli Burkhard, Znojmolu Friedmann Pancir gibi¹⁵ diğer Çekler savaşıyordu. 16. yüzyılda

bkz. s. 41-49; *tarasnice* için bkz. s. 51-53. Ayrıca bkz. Urbanek, "Husitské Válečnictví a Cizina", *Co Dally Naše Zeme Europe a Lidstvu*, ed. V. Mathesius, Prag 1939, s. 107.

¹² Erik Christiansen, *Les Croisades Nordiques. L'Occident Médiéval à la Conquête des Peuples de l'Est (1100-1525)*, Condé-sur-Noireau, Alérion 1996, s. 389.

¹³ Bu konu hakkında bkz. Macek, *Husité na Baltu a ve Wielkopolska*, Prag 1952; Jan Macurek, "Taženi Husitu k Baltu Roku 1433", *Slezsky Sbornik*, Opava 1952. Söz konusu dönemde Bohemya Krallığı'yla Lehistan arasındaki ilişkiler ve Husçu ideolojinin Doğu Avrupa'ya nüfuz etmesi hakkında özellikle bkz. Anatol Lewicki, "Ein Blick in die Politik König Sigmunds Gegen Polen in Bezug auf die Hussiten-kriege", *Archiv für Österreichische Geschichte*, Viyana 1886, s. 327-410; Robert Holinka, "Z ohlasu husitvi v Polsku", *Časopis Matice Moravské*, Sayı 3-4, (1953), c. 72, s. 360-365; Jan Mikulka, "Mistr Jan Hus a Polsko", *Slovanské Historické Studie*, c. 2, Bratislava 1957, s. 105-171; Robert HECK, Ewa Maleczyńska, *Ruch Husycki w Polsce*, Varşova 1959.

¹⁴ František Palacky, *Geschichte von Böhmen*, c. 3, Prag 1851, s. 505-508.

¹⁵ František Palacky, *Geschichte von Böhmen*, c. 3, s. 505-508; Jan Wimmer, *Historia Piechoty Polskiej do Roku 1860*, Varşova 1978, s. 74; Wilhelm Rautenburg, *Böhmische Söldner im Ordensland Preussen. Ein Beitrag zur Söldner Geschichte des 15 Jahrhunderts Vornehmlich des 13 Jährigen Stadtekriegs 1454-1466*, Hambourg 1954; Karol Gorski, *Pomorze w dobie wojny 13-letniej*, Poznan 1932. Savaş, İkinci Torun Barışı (19 Ekim 1466) ile onaylanan Lehistan Krallığı'nın zaferiyle sona erdi. Bkz.

hâlâ mevcut olan Çek bölükleri¹⁶, Lehistan piyadeleri için bir örnek oluşturarak, esas olarak süvarilerden oluşan bir ordunun ihtiyaçlarına uyarlanması gereken¹⁷ Husçu savaş sanatının¹⁸ yayılmasına yardımcı oldu.

Krallığın güney sınırlarında göz alabildiğine uzanan ve “Yabanî Ovalar (*Dzikie Pola*)” olarak bilinen bozkırlar ve Kırım Hanlığı Tatarlarının taktik dönüşümleri, bu bölgeleri denetleyen “rutin savunma” birlikleri (*obrona potoczna*) arasında *tábor* kullanılmasını zorunlu hale getirdi¹⁹. Her şeyden önce, Tatarların ziyadesiyle başarılı olduğu baskınların sonuçlarından kaçınmak ve piyâdelerin savaşın başından itibaren etkili bir korumaya sahip olmalarını sağlamak gerekiyordu, çünkü o zamanlar ateşli silahların çoğu “fitilli” idi, yani seri bir şekilde kullanılamıyordu²⁰. Aynı zamanda seyyar ordugâh, açık arazideki bir

Christiansen, *Les Croisades Nordiques. L'Occident Médiéval à la Conquête des Peuples de l'Est (1100-1525)*, Condé-sur-Noireau, Alérion 1996, s. 390.

¹⁶ Macurek, “Cešti Válečníci v Krajinách Černomorských Koncem XV-ho Století”, *Ceskou minulosti. Práce žžaku Václava Novotného*, Prag 1929, s. 194-205; Macurek, “Cechové v Polskem Vojsku v Podnestri v Letech 1531-1538”, *Časopis Matice Moravské*, Sayı 3-4 (1931), c. 55.

¹⁷ Jan Wimmer, “L’Infanterie dans l’Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”, *Histoire Militaire de la Pologne. Problèmes Choisis, Dissertations, Etudes, Esquisses*, Varşova 1970, s. 83.

¹⁸ Urbanek, *Husitské Válečnictví a Cizina*, s. 107; Otto Laskowski, “L’Art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, *Revue Internationale d’Histoire Militaire*, Sayı 12 (1952), s. 463.

¹⁹ Krş. Laskowski’nin incelemesi için bkz. Laskowski, “L’Art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, s. 475-476, ayrıca bkz. Wimmer, “La Théorie et la Pratique des Lutttes Contre les Tatars aux XV^e-XVII^e Siècles”, *L’Armée aux Époques des Grandes Transformations Sociales*, ed. E. Kozłowski ve Wimmer, Varşova 1980, s. 265-280; J. Ochmanski, “Organizacja Obrony w Wielkim Ksiestwie Litewskim Przed Napadami Tatarow, Krymskich w XV-XVI wieku”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, c. 5, Varşova 1960, s. 349-398. Bu rutin savunma, barış zamanında orduda tutulan nöbetçi birlikler tarafından sağlanıyordu. “Kraliyet bölgesinden birlikler yaz aylarında Ukrayna’da, Litvanya’dan gelenlerin çoğu da Livonya’da konuşlanmıştı”. Bkz. A. Sawczynski, “Les Institutions Militaires Polonaises au XVII^e Siècle”, *Revue Internationale d’Histoire Militaire*, Sayı 3 (1951-52), s. 514-515.

²⁰ Jerzy Teodorczyk, “L’armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle”, *Histoire Militaire de la Pologne*, Varşova 1957, s. 101-102. Kurmalı yaylar ve *rusznice*ler (Batı ordularının *haquebuttes*/hakebusse ve elle tutulan *Couleuvrine*/Kolonbornalarına eşdeğer, Husçular tarafından yapılmış el topları) XVI.

yenilgi durumunda araba duvarı arkasında bir araya gelebilecek süvâri-ler için bir destek ve toplanma noktası sağlıyordu²¹. Jerzy Teodorczyk'e göre:

“Tatarlara karşı yapılan her sefere az sayıda piyâde götürülüyordu (her on atlıya bir er). Her dâim arabaların üzerinde ya da arasında, yalnızca süvâri-leri ateşle desteklemek için savaşırlardı. Bu nedenle yalnızca arkebüzlü atıcılardan oluşuyorlardı. Buna ek olarak maiyet katarı; acemi askerlerin bulunduğu süvâri araba katarlarını ve çok sağlam olmasının yanında aslında hafif toplar ve altı veya yedi tanesi bir arabaya sabitlenmiş 24-27 mm'lik kolonbornalar için seyyar bir üs oluşturup devlet tarafından tedarik edilen arabaları içeriyordu. Hülasa bu, en eski atlı topçu birliğiydi. İki tekerlekli normal arabalar üzerinde küçük toplar bulunmaktaydı. Devlet tarafından sağlanan arabaların hızlı hareket etmesini sağlamak amacıyla bunların altı, dört ya da en az üç ata koşulduğu görülür²².”

yüzyılın üçüncü 10 yılından itibaren yavaş yavaş fitilli arkebüz ile değiştirildi. Bkz. Wimmer, *Historia Piechoty Polskiej do Roku 1860*, Varşova 1978, s. 91-92. Ancak *rusznica* terimi Leh dilinde kullanılmaya devam etti. Daha 17. yüzyılın başında kullanılmaya başlanan msket tüfeğine gelince (Wimmer, *Historia Piechoty Polskiej do Roku 1860*, s. 165-167), 6.550 piyadeden oluşan bir birliğin donatıldığı Hotin savaşında (1621) Osmanlılara karşı büyük ölçüde kullanıldı. Bkz. Teodorczyk, “L'Armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle”, Varşova 1957, s. 111. Ayrıca bkz. Tadeusz Marian Nowak, “L'influence du Progrès Scientifique et Technique sur l'Organisation Militaire Polonaise aux XVI^e-XVII^e Siècles”, *L'armée aux Époques des Grandes Transformations Sociales*, Varşova 1980, s. 225.

²¹ Wimmer, “L'Infanterie dans l'Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”, *Histoire Militaire de la Pologne. Problèmes Choisis, Dissertations, Etudes, Esquisses*, Varşova 1970, s. 84.

²² Teodorczyk, “L'Armée Polonaise Dans la Première Moitié du XVII^e Siècle”, *Histoire Militaire de la Pologne*, Varşova 1957, s. 98. Bu topların tesiri Oswald Krüger tarafından 1636 yılında Wilno'da (Vilnius) yayımlanan *Parallela Horoscopa*'da vurgulanmıştır. Bilhassa 16. ve 17. yüzyıllardaki Leh topçuluğuna dair Nowak'ın çalışmaları hakkında bkz. Nowak, “Teoretyczna Wiedza Artyleryska w Polsce w Polowie XVII w.”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, c. 12, Varşova 1966, s. 173-229; Nowak, “Polska Artyleria Koronna Przed Wojna 1655-1660 I Podczas jej Trwania”, *Wojna Polsko-Szwedzka 1655-1660*, ed. Jan Wimmer, Varşova 1973, s. 100-126; Nowak, *Polska Technika Wojenna XVI-XVIII w.*, Varşova 1970; Nowak, “Polish Warfare Technique in the 17th Century. Theoretical Conceptions and Their Practical Applications”, *Military Technique, Policy and Strategy in History*, Varşova 1976, s. 31-64.

İlerleyiş sırasında arabalar birbirine paralel sütunlar halinde uzanır, zaman zaman zincirlerle birbirine bağlanır ve aralarında yayalar ilerlerdi. Küçük doğanları taşıyanlar genel olarak sıranın ön tarafına yerleştirilirdi. Konaklama sırasında, bir düşman taarruzuna karşı veya da gece dinlenmesi durumunda, *táboru* oluşturmak için kare şeklinde dizilirlerdi²³. Düzenin güçlendirilmesi gerektiği bazı durumlarda 1,5 m derinliğinde bir hendek kazılmış ve 1,5 m yüksekliğinde bir set inşa edilmiştir. Daha sonra arabaların tekerlekleri dingillere kadar gömülmüş ve kumla doldurulmuştur²⁴.

“Seyyar” ya da “hareketli” ordugâha dâir harp taktikleri, vuruşma ve manevraların değişmez unsuru olarak kalan süvârilerle yakın taktik iş birliği gerektiriyordu. 16. yüzyılda en yaygın savaş düzeni olan *veteri instituto Polonorum* (eski Leh usulü), merkezde iki sıra ağır süvâri ve her kanatta üç hafif süvâri bölüğünden oluşuyordu. Bu düzen bazı yönlerden Moğolların korkunç *lavalari*ni taklit ediyordu²⁵. Ancak sayıca üstün bir düşmanla karşılaşıldığında, tüm atlı birlikleri bir araya getiren, ortası boş ve her taraftan savaşabilen bir dörtgenden oluşan farklı bir savaş düzeni tercih edildi. 17. yüzyılın ilk onlu yıllarında Lehler, hafif süvâri gruplarıyla kuşatma ve çevreleme konusunda mükemmel manevra yapan Osmanlılarla düzenli olarak karşılaşmaya başladığında, dörtgenin iki tarafını yayalar ve topçular tarafından savunulan arabalarla, ön ve arkaya

²³ Theodor Korzon, *Dzieje Wojen i wWjskowosci w Polsce*, c. 2, Krakow 1912, s. 183, 203.

²⁴ Teodorczyk, “L’Armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle”, *Histoire Militaire de la Pologne*, Varşova 1957, s. 100-101. Kuşkusuz önemli bir rol de, sık sık askerlerle birlikte savaşan arabacılar olan *goujatlar* (ç.n. kaba adam, hoyrat) tarafından oynanmıştır. Sawczynski, “Les Institutions Militaires Polonaises au XVII^e Siècle”, s. 513.

²⁵ Laskowski, “L’art militaire polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, s. 465-466; Wimmer, “L’Infanterie dans l’Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”, s. 273. Leh süvarilerindeki taktik gelişmeler 16. yüzyılda çok kez askerî literatüre konu olmuştur. Bunların arasında bkz. Stanislaw Laski, *Spraw i Postepków Rycerskich i Przewagi Opisanie Krótkie*, ed. Anonim, Lviv 1599, 1548’den önce kaleme alınmıştır. Bu eserin Jean Tarnowski’nin (1488-1561) çalışmasıyla yeniden yayınlanan hali için bkz. Jean Tarnowski, “Consilium Rationis Bellicae”, *Stanislawa Laskiego Wojewody Sieradzkiego Prace Naukowe*, ed. M. Malinowski, Wilno, 1864. Ayrıca bkz. Marcin Bielski (1495-1565), *Sprawa Rycerska*, Kraków 1569.

yerleştirilen atlı birliklerle (*hüssarlar*²⁶, *kozaklar*, *petyhorelar*²⁷ ve *pancernikler*²⁸) teçhiz etti. Arabalara yerleştirilmiş ateşli silahlar kanatları koruyup savunabilirken, sıkı sıralar halinde gruplanmış süvariler dūřmanın merkezini yarmak için art arda hücumlar düzenliyordu²⁹. Büyük İvan'ın (1462-1505) Moskova'sı ile imzalanan ittifakın ardından 1480'den itibaren Kırım Tatarları Lehistan'a karşı sık ve yoğun akınlar düzenlemeye bařladı³⁰. Hem basit hem de etkili olan stratejileri krallığın hatmanlarına zor zamanlar yaşattı. Faydalanılacak yeni alanlar keşfetmeyi başardıklarında Tatarlar, sıklaşmış kollar halinde hızlı saldırılarla sınır karakolları ağını zorlayarak yardılar ve yağmalamaya ancak ülkenin içlerine girdikten sonra bařladılar³¹. Söz

²⁶ Ağırlığı azaltmak için içi oyulmuş olan süvâri mızrakları 4,50 m uzunluğundaydı. O dönemde hiçbir Avrupalı süvârinin bu uzunlukta bir silahı yoktu. Süvâriiler, atlıların dizleri birbirine değecek kadar sıkı bir düzen içinde dörtnala doludizgin hücum ediyordu. Leh hüssarların taktik gelişimi konusunda bkz. Konstanty Gorski, *Historia Jazdy Polskiej*, Kraków 1895; W. Dziewanowski, "Leh Hüssarlar", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Sayı 3 (1939), s. 157-168; B. Gembarzewski, *Husarze*, Varşova 1939; J. Cichowski ve An. Szulczynski, *Husaria*, Varşova 1977.

²⁷ *Equites Poloni hastati armaturae mediae*, Litvanya'da mızrak, kılıç ve yayla silahlandırılmış süvâriiler, Sawczynski, "Les Institutions Militaires Polonaises au XVII^e Siècle", s. 504.

²⁸ *Pancerny* (Zırhlı). Bunlar *zincir zırhlı* Kazaklardı. Pancerny adı 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu süvarileri Ukrayna Kazaklarından ve ayrıca hafif silahlı Kazaklardan ayırmak için kullanılmıştır. Sawczynski, "Les Institutions Militaires Polonaises au XVII^e Siècle", s. 505. Aynı zamanda Rumence'de *pantâr*, çođ. *pantâri* terimiyle karşılaşılır.

²⁹ Teodorczyk, "L'armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle, *Histoire Militaire de la Pologne*, Varşova 1957, s. 104. Bu harp usulü Cecora Muharebesi'nde Silistrelî İskender Paşa'nın Osmanlı kuvvetlerine karşı kullanılmıştır (Romanya Moldova'sındaki Tutora). 17-20 Eylül 1620'de veya 30 Ocak 1644'te Ochmatów'da (Ukrayna'da) Tatarlara karşı mücadele için bkz. Wimmer, *Historia Piechoty Polskiej do Roku 1860*, Varşova 1978, s. 216.

³⁰ Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains 1544-1545. Etude et Documents*, ed. EHESS, Paris 1987, s. 93-94. Akınların malî sebepleri için bkz. Wimmer, *Historia Piechoty Polskiej do Roku 1860*, s. 265.

³¹ Ochmanski, "Organizacja Obrony w Wielkim Ksiestwie Litewskim Przed Napadami Tatarow, Krymskich w XV-XVI wieku", *Studia i Materiały do Historii Wojskowosci*, c. 5, Varřova 1960, s. 362-364 çalışmasının yanı sıra L. J. D. Collins, "The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries", *War Technology and Society in the Middle-East*, ed. Vernon J. Parry, M. Y. Yapp, U. P., Oxford 1957, s. 266-267. Tatarlar 1474 ile 1569 yılları arasında Lehistan-Litvanya

konusu bölgeye sızdıktan sonra bir “seyyar “ordugâh (*kosz*, Lehçe ‘sepet’)” kurdular ve buradan esirlerle ganimetleri (*jassy*) ele geçirmek için *tchambouls* [çapul (ç.n.)] adı verilen akınlar düzenlediler. Böylece *kosz*, *jassy* [esir (ç.n.)] ile dönen *tchamboul*’lar [çapul] için bir hareket üssü ve toplanma noktası olarak hizmet vermiştir³². Buna karşılık, Leh birlikler önce *koszun* yerini tespit etmeye çalışarak onlara ansızın saldırdılar ve böylece düşmanı kendileri için tamamen elverişsiz koşullarda savaşmaya zorladılar. Tarnowski ve Bielski’nin de askerlik sanatına dâir eserlerinde tavsiye ettiği bu strateji, sadece geri dönen *tchamboulları* sırayla yok etme değil, aynı zamanda *jassyri* geri alma imkânı da sunuyordu³³. 5 Ağustos 1506’da kendisi de Tatar kökenli olan Prens Michael Glinsky, 7.000 süvârinin başında Kleck/Klyetsk bataklıklarının ortasındaki bir *kosza* saldırdı. Şiddetli çatışmalardan sonra Tatar üssünün kuvvetlerini dağıttı ve sonraki günlerde geri dönen *tchamboullarda* galip gelerek Litvanya’da alınan 24.000 esiri kurtardı³⁴.

Tatarlar bu yöntemlere karşı kendilerini savunmaya çalıştılar. Bu amaçla onların askerlerinin yarısı (en iyi silahlanmış savaşçılar) yağmaya katılmak yerine Leh kuvvetlerini oyalamak için onlara saldırdı. Bu sırada diğerleriye, Lehler daha fazla asker toplamadan bölgeyi yağmalamakla meşgul oluyordu. Bu durum Tatarlar için mütevazı bir ganimetle yetinmek zorunda oldukları anlamına geliyordu³⁵. Lehler ise, 20 Haziran 1624’te Hatman Stanislaw Koniecpolski’nin yaklaşık 6.000 süvari ve

topraklarında 75 yağma seferi gerçekleştirmiş, bu sayı sadece 17. asrın ilk yarısında 76’ya yükselmiştir Bkz. Wimmer, “L’Infanterie dans l’Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”,s. 274-278.

³² Laskowski, “L’art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, s. 479; Collins, “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries”, s. 267-269; Teodorczyk, “L’armée Polonaise Dans la Première Moitié du XVII^e Siècle”, s. 102-103. Aynı yazarın bir başka makalesi için bkz. “Walki z Tatarami w Pierwszej polowie XVII w.”, *Zarys Dziejów Wojskowości Polskiej do Roku 1864*, c. 1, Varşova 1965, s. 466-472.

³³ Jerzy Teodorczyk, *L’Armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle*, s. 103; Collins, “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries”, s. 272-273; Wimmer, “L’Infanterie dans l’Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”, s. 270.

³⁴ Wimmer, “L’Infanterie dans l’Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”, s. 271; Laskowski, “L’art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, s. 480.

³⁵ Teodorczyk, *L’armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle*, s. 103; Collins, “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries”.

piyadeden oluşan istilacı bir gücü mağlup ettiği Martynów'da (Dinyester üzerinde) olduğu gibi, nizamî bir çarpışmaya girmek zorunda kaldılar³⁶.

Taşıt takımları ile Lehistan süvâriyelerinin vurucu gücü arasındaki taktik bağıntı, Hatman Jean Tarnowski'nin sayıca üç kat üstün bir Boğdan ordusunu ezici bir yenilgiye uğrattığı Pokutia'daki Obertyn Muharebesi'nde (22 Ağustos 1531) de etkili oldu³⁷. Genellikle düşman bölgelerine yapılan seferlerde kullanılan bu düzen, Kasım 1563'te Boğdan Prensi I. Ştefan Tomşa'nın taraftarları tarafından (Ağustos 1563-Şubat 1564) kuşatılan Suceava Kalesi'ni kurtarma girişiminden sonra Sieradz Voyvodası Olbracht Laski'nin (1536-1605) geri çekilen keşif kolunu korumuştur³⁸. Cecora Muharebesi'nde Osmanlılara yenilen Büyük *Hatman* Stanislaw Zólkiewski'nin (1547-1620) birlikleri, 20 Eylül 1620'de *Rzeczpospolita* (Lehistan Cumhuriyeti) sınırlarına doğru geri çekilmeye başladığında her zaman *tabór*un koruması altındaydı ve bu macera 6 Ekim'de Dinyester'i geçtiğinde sona erdi³⁹. Ayrıca 1686'da

³⁶ Wimmer, "L'Infanterie dans l'Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles", s. 277-278; Collins, "The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries", s. 273-275 ve 17. yüzyılın sonuna kadar olan sefer ve savaşların ayrıntılı bir incelemesini içermektedir.

³⁷ Ion I. Ursu, "Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn (1531)", *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Istorice*, c. 35, Bükreş 1912-1913, s. 429-441; Alexander Czolowski, *Bitwa pod Obertynem 22 Sierpnia 1531*, Lviv 1931; Zdzislaw Spieralski, *Kampanya Obertynska 1531 Roku*, Varşova 1962; Zdzislaw Spieralski, *Jan Tarnowski (1488-1561)*, Varşova 1977, s. 141-156, Emanuel C. Antoche, "La Bataille d'Obertyn, le 22 août 1531", *Etudes Roumaines et Aroumaines*, Sayı 2 (1993), c. 10, s. 9-20.

³⁸ "*Liber tertius Antonii Mariae Gratiani De Despota Valachorum Principe ad Nicolaum Tomicium illustrem*". Bkz. Johannes Sommer Pirnensis ve Antonius Maria Gratianus, *Viata lui Despot Vodă. Istoriografia Renașterii Despre Români*, ed. Tranian Diaconescu, Institutul European, Yaş 1998, s. 201-207. Antonio Maria Graziani'nin (1537-1611) metni de Emile Legrand tarafından yayınlanmıştır. Bkz. *Deux vies de Jacques Basilikos, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte Palatin et Prince de Moldavie*, Paris 1889.

³⁹ Boğdan'daki 1620 seferiyle ilgili Lehçe bibliyografya için bkz. Karol Gorski, *Teofil Szemberg o Klesce pod Cecora*, c. 4, Biblioteka Warszawska, Varşova 1886; Wladimir Kulikowski, *Smierc Zólkiwskiego (Noc z 6 na 7 X. 1620)*, Varşova 1938; Karl Liske, *Der Türkisch-Polmsche Feldzug im Jahre 1620*, Viyana 1869; Frederich Suwara, *Przyczyny i Skutki Kleski Cecorskiej 1620 r*, Kraków 1930; Ryszard Majewski, *Cecora Rok 1620*, Varşova 1970. Husçu taktiklerin dikkate değer bir incelemesi için bkz. s. 202-217.

Kral III. Jan Sobieski'nin (1674-1696) ordusu, uzun araba kolları'yla⁴⁰ çevrili olarak, Osmanlı kuvvetleriyle savaşmak üzere Boğdan'ın içlerine doğru ilerledi.

17. yüzyılın ilk onlu yıllarında Leh hatmanlar, savunma harekâtlarında daha sık kullanılmaya başlayan Felemenklerin *sahra tahkimatı düzenine*⁴¹ artan bir ilgi gösterdiler. Bu dönemlerde silahlar arasındaki ittifak ilkesini vurgulayan bir atasözü ortaya çıktı: “La pioche, le mousqueton, la lance préparent la victoire [Kazma, tüfek ve mızrak zaferi hazırlar]”⁴². Taktik düzendeki bu gelişmeler, krallığın bu dönemdeki başlıca hasımları olan İsveçliler ve Osmanlılar ile yaşanan silahlı çatışmalar tarafından da teşvik edildi. Ahşap arabalar, çoğu zaman Lehlerinkinden daha etkili ve sayısal olarak daha üstün olan düşman topçu ateşine karşı savunmasızdı. Toprak altında saklanma sanatı, düşman bölgelerindeki ilerleyiş sırasında kullanılan taşıt takımlarının savunma desteğinden vazgeçmeden, geri çekilen veya saldırı⁴³ için toprak siperleri kullanmayı öğrenen piyadelere hızla daha iyi koruma sağladı.

Táborun Doğu Avrupa sınırlarındaki taktik evrimi üzerine yapılmış bu araştırma süreci, Kazakların Lehistan orduları içindeki özel konumu ve rolünü vurgulamadan eksik kalacaktır. Her şeyden önce, Lehistan-Litvanya sınırlarında yaşayan ve “sınır Kazakları (*gorodovye*)” olarak bilinen *starostun* egemenliğine tâbi olan *Ukraynalı* (Litvanya'dan gelen) Kazaklar ile herhangi bir denetlemeden muaf olan ve güçlerinin çekirdeğini güneyde, Dinyester'in mansıbındaki *Porohy*'lerin (ivinti yerleri) aşağısında kuran *Zaporog* Kazakları arasında bir ayırım yapılmalıdır⁴⁴. İki grup arasındaki ayrılık, 1583 yılında Kral Stéphan

⁴⁰ Bu seferin günlüğü için krsş. Alexandru Lapedatu, “Jurnalul Principelui Iacob Sobieski, Fiul Regelui Ioan Asupra Campaniei in Moldova la 1686. Cu Traducerea Franceză a Jurnalului și o Nota Lămuritoare de Czeslaw Chowanec”, *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Istorice*, c. 13, Bükreş 1932-1933, s. 279-314.

⁴¹ Teodorczyk, *L'Armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle*, s. 111.

⁴² Laskowski, “L'Art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, s. 485.

⁴³ Teodorczyk, *L'Armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle*, s. 110-111.

⁴⁴ Orest Subtelny, *Ukraine. A History*, Toronto Üniversitesi Yayınları, Toronto 1988, s. 108-109; Chantal Lemencier-Quellejay, “Un condottiere lithuanien Dimitrij Višneveckij et l'Origine de la Seč' d'Après les Archives Ottomanes”, *La Russie et l'Europe (XVI^e-XX^e Siècles)*, EPHE, Paris-Moskova 1970, s. 150-152. Kazakların

Báthory'nin ıslahatıyla (1575-1586), kraliyet ordusunun bir parçasını oluşturan Lehistan-Litvanya devletinin vatandaşları olan “kayıtlı” Kazakların (*restrovye*) atanmasıyla açıkça daha da belirginleşmiştir⁴⁵. *Zaporoglar Rzesczpospolita* sınırlarının ötesinde özgür bir yaşam sürmelerine rağmen, Osmanlı kuvvetlerine karşı Hotin Seferi'nde (1 Eylül - 9 Ekim 1621) olduğu gibi bazen Lehistan sancakları altında savaştılar. Jean Mycinski'nin tahliline göre, Hatman Karol Chodkiewicz ve Stanislaw Lubormirski tarafından bir araya getirilen askerî güçler arasında 7.850 süvâri, 2.110 Alman süvârisi, 7.200 “kayıtlı” Kazak, 6.450 Alman piyâde ve Ataman Pierre Konaszewicz-Sahadjaczny komutasındaki 40.000 Zaporog Kazağı bulunuyordu⁴⁶.

İster Litvanyalı Kazaklar ister *Zaporoglar* olsun, 16. yüzyılın ortalarında bu azınlık bozkır savaşçıları savunma ve çarpışma muharebelerinde veya ordugâhlarını korumak için *tábor* tekniklerinde ustalaşmışlardı⁴⁷. Suriyeli seyyah Halepli Paul'a göre, düşman

kökenlerine dâir bkz. Gunter Stökl, *Die Entstehung des Kosakentums*, Isar Verlag, Münih 1953, s. 111-142 ve M. Berindei ve G. Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains 1544-1545. Etude et Documents*, ed. EHESS, Paris 1987, s. 89-121. Ayrıca G. Veinstein'in yakın tarihli katkısı için bkz. G. Veinstein, “Early Ottoman Appellations fort he Cossacks”, *Harvard Ukrainian Studies*, Sayı 3-4 (1999), c. 23, s. 33-44. Bu konuya dâir zengin bir bibliyografya için bkz. Zbigniew Wojcik, *Dzikie Pola w Ogniu. O Kozaczynie w Dawnej Rzeczypospolite*, Biblioteka Wiedzy Historycznej, Varşova 1968; Philip Longworth, *Les Cosaques*, Fr. çev. Robert Latour, Albin Michel, Paris 1972; L. Gordon, *Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth Century Ukraine*, Arnavutluk, New York Devlet Üniversitesi Yayınları, 1983; Berindei, “Le problème des Cosaques dans la Seconde Moitié du XVI^e Siècle. A Propos de la Révolte de Ioan Voda, Voïvode de Moldavie”, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, c. 13, Paris 1972, s. 338-367; G. P. March, *Cossacks of the Brather-hood: the Zaporog Kosh of the Dniepr River*, ed. Peter Lang, c. 9, American University Studies, Lozan 1990.

⁴⁵ Chantal Lemerrier-Quellejey, “Un Condottiere Lithuanien Dimitrij Vişneveckij et l'Origine de la Seč' d'après les Archives Ottomanes”, *La Russie et l'Europe (XVI^e-XX^e Siècles)*, EPHE, Paris-Moskova 1970, s. 151; Jean Mycinski, “La Guerre Polono-Turque sous Sigismond III Vasa (d'Après le Journal d'un Contemporain)”, *L'Information Historique*, Sayı 4 (Eylül-Ekim 1972), s. 161.

⁴⁶ Jean Mycinski, “La Guerre Polono-Turque Sous Sigismond III Vasa (d'après le Journal d'un Contemporain)”, *L'Information Historique*, Sayı 4 (Eylül-Ekim 1972). Bu sefer için bkz. Leszek Podhoredcki, “Kampania Chocimska 1621 Roku”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Sayı 2 (1964), c. 10, s. 89-143.

⁴⁷ Urbanek, *Husitské Válečnictví a Cizina*, s. 107; Otto Laskowski, “L'Art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle”, s. 514; Dan, *Cehi Slovaci și Români în Veacurile XIII-XVI*, Sibiu 1944, s. 215, dn. 126.

mevzilerine yaklaştıkça Lehistan ordularından ödünç alınan bir taktikle, hazırda bulunan arabalarla paralel kollar⁴⁸ oluşturarak ilerliyorlardı⁴⁹. Genellikle aniden hücum eden düşmanla karşılaştıklarında kollar, ön tarafta birleşerek bir uç oluşturuyor, arkada ise arabaların geri kalanı mevzilenerken bir üçgenin tabanını oluşturuyordu⁵⁰. Bu tertibat, Leh yayaların yahut Husçu orduların *tábor*larının özgün özelliği olan kare veya dikdörtgen savunmaya kıyasla savaş halinde daha kolay ve hızlı oluşturulabiliyordu. Daha sonra taşıt takımlarındakiler aceleyle arabaları birbirlerine bağlarlar. Zamanları yeterliyse ve savaşın gidişatı bunu gerektiriyorsa, barikatın önüne ve arkasına kazdıkları siperlerden elde ettikleri toprakla bunların üzerlerini örtüp onları ters çevirirler. Başlangıçta, hızlı hareket eden Tatar süvârilerine karşı kullanılan eski Lehistan piyâde *tábor*unda Kazaklar tarafından yapılan taktik iyileştirmeler, Philip Longworth'un deyimiyile, Uzak Batı'daki *corral de chariots* [arabalarla oluşturulan ağıl] ile benzerlikler taşıyordu.

“... Tatar atlıları Amerikan Kızılderilileriyle aynı taktikleri uyguladıklarından benzer durumlarla başa çıkmak için tasarlanmıştı. Engele fazla yaklaşmadan onun etrafında daireler çizdiler ve yıkıcı bir son hücum başlatmadan önce Kazakları yıpratmak umuduyla onları ok yağmuruna tuttular. Kazaklar ise en iyi nişancılarını mümkün olduğunca çok Tatarı vurmak için kullanırken, en kötü nişancıları da onları dolu çakmaklı tüfeklerle aralıksız destekliyordu. Kazaklar düşmanın saldırganlığını kaybetmeye başladığını hissettiklerinde ya da cephaneleri bittiğinde, kargı ve kılıçlarını sallayarak bir huruç yaptılar.”⁵¹.

⁴⁸ Beresteczko Muharebesi'nde (30 Haziran-1 Temmuz 1651) olduğu gibi, *Hatman Bogdan Hmielnicki*'nin Kazak birlikleri Lehistan mevzilerine uzun bir kol halinde yaklaştı ve her iki kanattan bir araba hattı tarafından desteklendi. Wimmer, “L’Infanterie dans l’Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles”, s. 218-219; John Childs, “Waggon-laager”, *Dictionary of Military History*, ed. André Corvisier, Oxford 1994, s. 854.

⁴⁹ Antakya Patriği'nin kâtibi olarak en son 1653 baharında olmak üzere Boğdan'ı birkaç kez ziyaret etmiştir. Seyahat anlatısı Rumenceye çevrilmiştir. Bkz. *Călători Străini Despre Tarile Române*, ed. Maria M. Alexandrescu vd., c. 6, Bükreş 1976, s. 1-312.

⁵⁰ Longworth, *Les Cosaques*, Fr. çev. Robert Latour, Paris 1972, s. 36.

⁵¹ Longworth, *Les Cosaques*, Fr. çev. Robert Latour, Paris 1972, s. 36-37. Bu taktiğe dâir başka bir çözümleme için bkz. Collins, “The Military Organization and Tactics of

Halepli Paul ayrıca Kazakların *tábor* arabalarının etrafına hızla hendek kazmayı öğrendiklerini de yazmıştır. Her savaşçının, kendisini düşman ateşinden ve oklarından korumak için yüzüstü yattığı kendine ait siperi vardı. Sonra ayağa kalkar, tüfeğini ve tabancalarını boşaltıp siper alırdı, böylece ona hiçbir zarar gelmezdi, çocukluğundan beri keskin nişancı olan kendisi ise hedefini nadiren ıskalardı. Savaşçılar ziyadesiyle kanaatkâr, yorgunluğa ve her türlü yoksunluğa karşı dirençliydi. Açık alanda uyurlar ve asla gösterişli kıyafetler giymedikleri gibi kurutulmuş kara ekmek ve su gibi az miktarda yiyeceklerle idare ederlerdi⁵².

1422'de Kutná Hora Muharebesi'nde Aziz Stephen Tacı Toprakları (Orta Çağ Macaristan'ı) orduları ilk kez açık arazide *Çek heretiklerinin* taktikleriyle yüzleşmek zorunda kaldı. İster Doğu Bohemya'daki son *táborcu* küçük direniş gruplarına, ister Slovakya'daki milis komutanı Jean Jiskra de Brándys'in çetelerine veya Utrakist Kral George Podiebrad'a (1548-1471) karşı olsun, çatışmalar 15. yüzyıl boyunca devam etti. Lajos Kropf ve Zoltán Tóth'un savaş sanatı tarihiyle ilgili bu yönün incelenmesinde hâlâ temel öneme sahip olan çalışmalarına bakacak olursak, Husçu savaş sanatının Macar ordularının daha sonraki

the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries”, s. 273-274. O da haklı olarak Tatar süvâriyelerinin tesiri üzerinde duruyordu: “*Tatarlar ahşap kasabalara ve müstahkem ordugâhlara karşı okları iyi bir şekilde kullandılar. Düşman ordugâhını kuşatır ve her okçunun aynı anda iki ya da daha fazla ok fırlattığı bir dizi halinde yanan oklar fırlatırlardı. Bu oklar genellikle düşman ordugâhındaki atları yaralar ve çıldırtırdı. Tatarlar tarafından kullanılan bükük yaylar – en azından on sekizinci yüzyıla kadar – düşmanlarının kendilerine karşı kullandığı normal arkebüz ya da misket tüfeklerden daha uzun menzile sahipti.*”

⁵² Halepli Paul, *Voyage du Patriarche Macaire d'Antioche*, s. 81-82. Kazakların savunma taktiklerinin bir başka tasviri de Türk seyyah ve müellif Evliya Çelebi tarafından, Mustafa A. Mehmet tarafından Rumenceye çevrilen *Seyahatname* adlı eserinde verilmiştir. *Calastori Straini Despre Tarile Române*, s. 311-601. Kazaklar, köstebekler gibi toprağı kazma ve önlerine birbirine zincirlenmiş arabalarını yerleştirdikleri hendekler açma alışkanlığına sahiptir. Bu savunma mevzilerini topçular ve ateşli silahlarla donatılmış piyadelerle savunurlar ve bu piyadeler araçların arasındaki siperlerde yatarlar. Kazakların savaş sanatına dair diğer temel eserler için bkz. Ivan Bykadorov, “Boy Kazachey Konnitsy” *Kazachi Dumy*, c. 9, Sofya 1923, s. 1-11 ve c. 10, Sofya 1923, s. 2-9; G. I. Semenyuk, “Oruzhie, Voyennaya Organizatsya i Voyennoe Iskusstvo Kazakhov v XVII-XIX vv.” *Voprpsy voyennoy istorii Rossii*, ed. V. I. Shunkov, Moskova 1969, s. 263-272.

taktik gelişmelerini etkilediği řüphesizdir⁵³. Erdel Voyvodası (1441-1446; 1448) ve V. Ladislas'ın küçüklüğünde (1453'ten 1457'ye kadar hüküm sürdü) 1446'dan 1453'e kadar krallığın valisi olan Eflak kökenli milis komutanı Hünyadi Yanoş, Husçu *táborun* taktik önemini ve savaş alanında piyade ve topçuları korumadaki rolünü anlayan ilk askerî liderlerden biriydi⁵⁴. Birliklerine, silahlarını ve savaş yöntemlerini de beraberinde getiren çok sayıda Çek paralı askerini kattı. Ateşli silahlar ve oklarla donatılmış olan hareketli araba kaleler, krallığın ağır ve hafif süvârieleri için önemli bir tamamlayıcı ve destek teşkil ediyordu ve bu şekilde takviye edilen süvârieler Osmanlı ordularının karşısına daha iyi taktik koşullarda çıkabiliyordu⁵⁵. Görünüřte Hünyadi, Bohemya ve Slovakya'dan paralı askerlerinin getirdiği arabaların sayısından memnun değildi. Erdel'deki Sakson şehri Brařov'da (Kronstadt) bulunan bir atölyede Husçu modele uygun bir şekilde kendi savaş ve nakliye arabalarını yaptıracaktı⁵⁶.

⁵³ Lajos Kropf, "A Régi Magyar Szekérvár", *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 15, Budapeşte 1914, s. 271-314; Zoltán Toth, "A Huszita Eredetü Szekérvár", *Hadtörténelmi Közlemények*, Sayı 3-4 (1916), c. 17, s. 265-211; Zoltán Toth, "A Huszita Szekérvár a Magyar Hadviselésben", *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 19, Budapeşte 1918, s. 1-32, 159-185, ayrıca Wertner'in çalışması için bkz. M. Wertner, "Magyar Hadjaratok a XV-ik Szazad Masodik Felében", *Hadtörténelmi Közlemények*, Sayı 2 (1912), c. 13, s. 193-214.

⁵⁴ Bu konuda özellikle Joseph Held'in çalışmasına bkz. *Hunyadi: Legend and Reality*, "East European Monographs", Columbia Üniversitesi Yayınları, New York 1985. Ayrıca bir bibliyografya ile birlikte Rusu'nun katkısı için bkz. Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara ři Români din Vremea sa. Studii*, Presa Universitară, Kalořvar 1999.

⁵⁵ Kropf, "A Régi Magyar Szekérvár", *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 15, Budapeřte 1914, s. 297-299; János Banlaky, *A Magyar Nemzet Hadtörténelme Hunyadi János*, c. 10, Budapeřte 1936, s. 297; Jan V. Poliřensky, "Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth (1462-1620)", *Byzantinoslavica*, c. 14, Prag 1953, s. 85; Lajos Elekes, "Armiaa Guniadi", *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 1 (1951), c. 1, s. 52; Lajos Elekes, *Hunyadi*, Budapeřte 1952, s. 103-104, 122-123; Dan ve Lajos Elekes, "Armata ři Arta Militară a Lui Iancu de Hunedoara pe Baza Cronicilor Contemporane", *Studii ři Cercetări de Istorie*, Sayı 1-4 (Ocak-Aralık 1957), s. 88-89; Engel Pal, "János Hunyadi: The Decisives Years of his Career, 1440-1444", *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. János M. Bak ve Béla K. Kiraly, Columbia Üniversitesi Yayınları, New York 1982, s. 102-123.

⁵⁶ Bu faraziye, 19 Mart ve 23 Haziran 1443 tarihlerinde Mediaş'tan Braşov sakinlerine

Ancak Macar krallığında görülen Çek paralı askerlerindeki asıl atılım, oğlu Kral Matthias Corvin (1458-1490) döneminde yaşandı. Lâkin, başlangıçta hükümdarın emrinde oldukça az sayıda asker gücü vardı. Gücü pekiştikçe ve geliri arttıkça toplu olarak “Kara Ordu” veya “Kara Lejyon” (*Exercitus Nigrorum, Acies Negri, Nigra Legio, Schwarze Legion, Cerna rota*) olarak bilinen ordunun bu kolu da sayıca büyüdü⁵⁷. Saflarında çoğu Silezya şehirlerinden gelen Leh, Alman, Sırp ve Hırvat hafif süvariler yer alıyordu, ancak bazı yüzbaşılarının adlarından da anlaşılacağı üzere, bunların büyük çoğunluğu Bohemya ve Moravya⁵⁸’dan gelen Çeklerdi: Černahora, Fratišek Hag, Jan Zeleny vd⁵⁹. 1475 veya 1479’da paralı askerlerin sayısı 6.000 zırhlı süvari ve 10.000 piyade civarındaydı. 1485’teki Viyana kuşatmasında bu sayı yaklaşık

gönderdiği ve önümüzdeki aylarda Osmanlılara karşı düzenlemeyi planladığı sefere hazırlık sırasındaki iki mektupla doğrulanmaktadır. Eudoxiu Hurmuzaki ve Nicolae Iorga, *Documente Privitoare la Istoria Românilor (1358-1600)*, Sayı 44 (1911), c. 15, s. 28-29; Sayı 46, s. 29. “Illius Bohemi”, ikinci mektupta bahsedilen Dan tarafından tespit edilmiştir. Bkz. *Cehi, Slovaci ŝi Români*, s. 124, dn. 129. Jenik de Mechov’la “araba düzeninden sorumlu eski lider”, *Kronika a pohnuti krest'anouv znamenitêm proti Turkuom pohanum r. 1443*’de bahsedilir, Hans Jireček tarafından yayımlanan “Válečníci čeŝti XV – ho století”, *Časopis Českého Musea*, Prag 1859, s. 158. Hünyadi’nin askerî seferlerine katılan Çeklerin durumu hakkında bkz. Dan, *Cehi, Slovaci ŝi Români*, Sibiu 1944, s. 120-135; Dan, *Armata ŝi Arta Militară*, s. 71-72; Urbanek, *Vladislav Varnečik. Skutecnost i Legenda*, Prag 1937, s. 31; Urbanek, “Česki a valki turecke”, *Co dally nãse zemi Europi a Lidstvu*, s. 117-123; Karl Krofta, *My a Mad'ari v Bojich s Turky*, Prag 1934.

⁵⁷ “Saltanatının sonlarına doğru, paralı asker birliklerinin dâimî özü (savaş durumunda askere alma yoluyla arttırılan) lortların silahlı birliklerinin büyüklüğüne ulaştı ve hatta belki de aştı. Sıkdüzeni, askerî becerisi ve deneyimi sayesinde bu paralı asker ordusu o dönemde Avrupa’nın en iyilerinden biriydi.”. Bkz. Elekes, “Essai de centralisation de l’Etat Hongrois Dans la Seconde Moitié du XV^e Siècle”, *Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 22, Budapeşte 1960, s. 11.

⁵⁸ Gyula Razso, “The Mercenary Army of King Mathias”, *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. János M. Bak ve Béla K. Kiraly, Columbia Üniversitesi Yayınları, New York 1982, s. 128-129. Ayrıca bkz. Gyula Razso, “Mátyás Király Zsoldosseregének Hadmivészetéről”, *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 5, Budapeşte 1958, s. 117-147. Ayrıca Toth’un başlıca çalışması için bkz. *Mátyás Király Idejének Zsoldosserege (a fেকে sereg)*, Budapeşte 1925.

⁵⁹ Engel Pal, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, ed. Andrew Ayton, Tauris Yayınları, Londra-New York 2001, s. 310.

20.000 süvari ve 8.000 iyi donanımlı ve silahlı piyadeye yükseldi⁶⁰. Husçu modele göre yapılmış birkaç yüz araba ve bir nehir filosu tarafından korunan, farklı kalibrelerde top ve kolonbornadan oluşan güçlü kuşatma ve sahra topları⁶¹, hem Orta Avrupa cephesinde (1474'te Silezya ve Wrocław'ın [Breslau] müdafaası, 1485'te Viyana'nın ele geçirilmesi) hem de Osmanlı cephesinde (1463'te Yayçe'nin ele geçirilmesi) askerî yeteneklerini kanıtlayan bu seçkin birliği tamamladı⁶².

Orăştie'den (Romanya'daki Hunedoara/Erdel adlı yönetim bölgesi) çok uzak olmayan Kenyérmezö'de (Cîmpul Pîinii) bir Osmanlı ordusunu yenmiş (13 Ekim 1479'da) zorlu bir savaşçı olan Tımışvar Kontu Pál Kinizsi, 1492'de krallığın iç barışı için büyük bir tehlike olan ve sürekli bir huzursuzluk ve fitne yuvası olarak görülen Cerna Rota'yı yok etti. Kuşkusuz bu söylemler, Matthias'ın başlattığı merkezileştirme siyasetine düşman olan, lejyon askerlerinin kraliyet gücünün simgelerinden birini ve daha da ötesi güçlü kolunu temsil ettiği ülkenin soylularına aitti⁶³.

Ancak bu ağır netice, Macar topraklarındaki Çek paralı askerliğinin sonu anlamına gelmiyordu. II. Vladislaus Jagellon (1490-1516) ve II. Louis Jagellon (1516-1526) dönemlerinde de devam etti. Vladislaus döneminde, dönemin en ünlü Çek askerî yetkilisi olan Cenovalı Yüzbaşı Václav Vlček, Osmanlılarla savaş alanında mücadele etmek için gereken taktik derslerini içeren *Naučení ku králi Vladislavovi*,

⁶⁰ Engel Pal, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, ed. Andrew Ayton, Tauris Yayınları, Londra New York 2001, s. 309; Gyula Razso, "The Mercenary Army of King Mathias", s. 126-128.

⁶¹ Wrocław'da Kral Matthias'ın emrinde yaklaşık 100 adet Husçu usulde yapılmış araba vardı ve bu sayı 11 yıl sonra Viyana kuşatmasında 500'e yükseldi. Kral'ın 1485'te Wiener Neustadt'taki teftişi sırasında, "birlikler bütün manevraları gerçekleştirmeyi başardılar ve farklı düzenler aldılar -kama, daire, zikzak, üçgen, kare ve son olarak uzmanlık alanları olan 'mancınık'". Bkz. Gyula Razso, "The Mercenary Army of King Mathias", s. 134-135.

⁶² Mathias Corvin'in Habsburglu III. Frederik'e (1452-1493) karşı askerî seferleri için Karl Nehring'in temel eserine bkz. *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III, und das Reich*, Münih 1974. Ayrıca bkz. Gyula Razso, *Die Feldzüge Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich. 1477-1490*, Viyana 1973.

⁶³ Tarihi tam olarak bilinmeyen savaş (Kasım-Aralık 1492) Szeged (Csongrád yönetim bölgesi) yakınlarındaki Halaszfalva'da gerçekleşmiştir. Bkz. Ioan Hategan, *Pavel Chinezu*, Timișoara, Helicon 1994, s. 195; Peter Hanak, *Histoire de la Hongrie*, ed. E. Pamlényi, Corvina, Roanne, Budapeşte 1974, s. 137.

kerak se maji šikovati jízdní, peši i vozy [Kral Vladislaus'a piyadelerin, süvarilerin ve arabaların düzeni hakkında nasihat] başlıklı bir kitap kaleme almıştır⁶⁴. Tüm zamanların çoğu askerî kuramcısı gibi o da çağdaşları tarafından dinlenmedi. 29 Ağustos 1526'da Mohaç ovasında, kraliyet piyadelerinin neredeyse tüm gücünü (yaklaşık 10.000 kişi) oluşturan Çek, Alman ve Leh paralı piyadeler, sonraki 160 yıl boyunca Osmanlı hakimiyetinin kurulmasını işaret eden bir savaşın son perdesi olan şiddetli bir direnişin ardından ellerindeki silahları bırakmadan yenik düştüler⁶⁵.

Géza Perjés tarafından yapılan taktik incelemeye göre, Macar şövalyelerinin hücumunu durduran ve kraliyet ordusunun bozgununa sebep olan şey yeniçerilerin yaylım ateşiydi⁶⁶. Seçkin askerler, belki de 14.-16. yüzyıllarda Avrupa ve Asya ordularındaki en iyi birlikler, savaş düzeninin merkezini her zaman, padişahın kutsal şahsını çevreleyen imparatorluk muhafızlarının (kapıkulu) diğer alaylarıyla birlikte savunmuşlardır. Yeniçeri Ocağı (*piyade, cemâat ve sekban*), doğrudan sultana bağlı olan güçlü ağanın komutası altında *orta* ya da *bölük* olarak bilinen 135⁶⁷ bölüğe ayrılmıştı⁶⁸. Sayı olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde (1444-1446; 1451-1481) yaklaşık 6.000, Kanûnî Sultan

⁶⁴ Polişensky, "Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth (1462-1620)", *Byzantinoslavica*, c. 14, Prag 1953, s. 88-89.

⁶⁵ Tüm uzmanların kabul ettiği sayıları aktarmayı tercih ediyoruz. Yaklaşık 80.000 kişilik bir Osmanlı ordusuna karşı Macar tarafında 25 ila 26 bin savaşçı olduğu hakkında bkz. Hanak, *Histoire de la Hongrie*, ed. E. Pamlényi, Corvina, Roanne, Budapeşte 1974, s. 143; Pal, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, ed. Andrew Ayton, Tauris Yayınları, Londra-New York 2001, s. 370. Géza Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526 - Buda 1541*, Columbia Üniversitesi Yayınları, New York 1989'e gelince, Macar birliklerinde 50 ila 60.000 arasında savaşçı olduğu tahminini ileri sürmektedir. Bkz. s. 222-224, Osmanlı kuvvetlerininse 150.000 askerden oluştuğu söylene de (s. 176, 230-233), bu rakam bize çok yüksek görünmektedir.

⁶⁶ Géza Perjés, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526 – Buda 1541*, Columbia Üniversitesi Yayınları, New York 1989, s. 251-257.

⁶⁷ Yeniçeri Ocağı'nın ne zaman kurulduğu ve 14. yüzyılın ikinci yarısında yanında nelerin yer aldığı sorusunu yanıtlamak hâlâ zordur. Bu konuya dair bkz. Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherche sur les Actes des Sultans Osman, Orkhan et Murâd I*, Münih 1967, s. 203-207; J.A.B. Palmer, "The Origins of Janissaries", *Bulletin of the John Rylands Library*, c. 35, Manchester 1953, s. 448-481. Ayrıca İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 1, Ankara 1988.

⁶⁸ Yeniçeri ortalarının sayısı 196'dır [Ed.N.].

Süleyman döneminde (1520-1566) 12.000 ve 17. yüzyılın sonunda 35.000 kişi vardı⁶⁹. *Kapıkullarının* diğer “silahlı kolları” arasında, her şeyden önce topçu birliklerini (*Topçular*)⁷⁰ ve altı seçkin süvari tümenini (*Kapıkulu Süvarileri*) zikretmeliyiz. Bunların en ünlüsü, her zaman sultanın sağında at süren *sipâh oğlanları*ydı. Bu atlı birliğin ana taktik işlevi yeniçerilerin kanatlarını savunmaktı⁷¹. Stephen Christensen, 15.

⁶⁹ Ordunun teşkilatlanmasına dair bir bölümle; Frédéric Hitzel, *L'Empire ottoman (XV^e-XVII^e Siècles)*, Les Belles Lettres, Paris 2001, s. 100-109. Genel bir bakış için bkz. Parry, “Barud”, *Encyclopédie de l'Islam*, c. 1, Maisonneuve-Larose, Paris 1975, s. 1087-1101. Ayrıca şu çalışmalara da bkz. Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Rutgers Üniversitesi Yayınları, New Jersey 1999; Nicoară Beldiceanu ve Gilles Veinstein, *Histoire de l'Empire ottoman*, ed. Robert Mantran, Fayard, Paris 1989, s. 130-132 ve 191-209; Stanford J. Shaw, “Empire of Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808”, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 1, Cambridge Üniversitesi Yayınları, Cambridge 1976, s. 25-26, 45-46; Halil İnalçık, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, ed. Mihai Maxim, Enciclopedică, Bükreş 1996; Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Isis, İstanbul 1990; *Histoire Universelle des Armées*, ed. Jacques Boudet, c. 2, Paris 1996, s. 10-23; Jean Chagnot, “Le Croissant et la Croix”, *Guerre et Société à l'Époque Moderne*, PUF, Paris 2011, s. 5-16.

⁷⁰ 15. yüzyılın ilk yarısında hemen kullanılmaya başlanan kuşatma ve sahra topları daha sonra Osmanlı ordularında önemli gelişme gösterecektir. Topçuluk hakkında daha fazla bilgi için bkz. Turgut Işıksal, “III. Selim'in Türk Topçuluğuna Dair Bir Hatt-I Hümayunu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 11-12 (1956), c. 8, s. 179-184; Turgut Işıksal, “Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the 16th Century”, *International Journal of Turkish Studies*, c. 2, Madison Wisconsin 1981-1982, s. 81-91; Djurdjica Petrovic, “Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests”, *War Technology and Society in the Middle-East*, Londra 1975, s. 174-186; Gani Özden, “War Industry Plants of the Ottoman Armed Forces”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 67 (1988), s. 67-76; Gabor Agoston, “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 47 (1994), s. 15-48; Gabor Agoston, “Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarians Campaigns of the 16th and 17th Centuries”, *Turcica*, Sayı 25 (Ocak 1993), s. 75-96.

⁷¹ Kapıkullarının yapısı, teşkilatlanması ve rolü için bkz. İnalçık, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, s. 172-178; Veinstein, *Histoire de l'Empire ottoman*, ed. Robert Mantran, Fayard, Paris 1989, s. 191-196. Ayrıca bir derleme çalışması için bkz. *État et Société dans l'Empire Ottoman, XVI^e-XVIII^e Siècles. La Terre, la Guerre, les Communautés*, Variorum Reprints, Londra 1994. Lojistik, sefer hazırlığı ve deniz muharebesi konularındaki katkılarıyla birlikte; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 2, Ankara 1944; Gy. Kaldy-Nagy, “The First

yüzyıl Osmanlı savaş sanatı üzerine önerilerle dolu bir yazısında, *kapıkulu* alaylarının oluşturduğu merkezî savaş düzeninin oynadığı kilit rolü ortaya koymuştur⁷².

Bir bakıma hilale benzer bir şekilde şekillenen bir unsur olmasının yanında yanları ve arkası taşranın tımarlı süvâripleri (*tımarlı sipahiler*)⁷³, *akıncı*⁷⁴ hafif süvarileri ve hafif piyadeler (*azeb*), o zamanlar ok ve yayla silahlanmış piyadeler, tarafından sağlanan Osmanlıların tercih ettiği konuşlanma düzenini oluşturuyordu⁷⁵. Bilhassa da Rumeli ve

Centuries of the Ottoman Military Organisation”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 2 (1977), c. 31, s. 147-183; N. Beldiceanu ve G. Zerva, “Une source Ottomane Relative à la Campagne de Suleyman le Législateur Contre Moldavie (1538)”, *Acta Historica*, Sayı 1 (1959), s. 37-55; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, VWGO, Viyana 1988; Özer Ergenç, “The Qualifications and Functions of Ottoman Central Soldiers”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 67 (1988), s. 45-76.

⁷² Stephen Christensen, “The Heathen Order of Battle”, *Violence and the Absolutist State*, Akademist Forlag, Kopenhag 1990, s. 75-132. Sırp asıllı yeniçeri Ostrovitzalı Konstantin Mihailoviç'in anılarına dayanan bir çalışmadır.

⁷³ Tımar sorunu ve sipahilerin taşra süvâripleri için İnalıcık'ın ifadelerine bkz. İnalıcık, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, s. 98-99; 208-222; Beldiceanu, *Le Timâr Dans l'Etat ottoman (début XIV^e-début XVI^e)*, Weisbaden 1980; Beldiceanu, Christiane Villain-Gandossi, “Geçim: Une Armure Pour Homme et Cheval”, *Turcica*, Sayı 12 (1980), s. 169-173; Nevin Genç, “The Administrative Functions of the Tımarlı Sipahis During the Ottoman Classical Age”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 67 (1988), s. 29-44.

⁷⁴ Akıncı birliğinin teşkilatlanması ve taktik gelişimi bilhassa Kaldy-Nagy tarafından incelenmiştir. Bkz. Kaldy-Nagy, “The First Centuries of the Ottoman Military Organisation”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 2 (1977), c. 31, s. 170-171; Beldiceanu-Steinherr, “En marge d'un Acte Concernant le *Penğyek* et les *Aqınğı*”, *Revue des Etudes Islamiques*, Sayı 37 (1969), s. 28-32. Bir kaynakçayla birlikte: Berindei ve Veinstein, “Aqınğı”, *Revue des Etudes Islamiques*, Sayı 37 (1969), s. 308-309. Hungaria'nın anıları için bkz. Georgius de Hungaria, “Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum”, *Traktat Über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken. Nach der Erstausgabe von 1481 Herausgegeben Übersetzt und Eingeleitet von Reinhard Klockow*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Viyana 1994.

⁷⁵ Beldiceanu, *Histoire de l'Empire ottoman*, ed. Robert Mantran, Fayard, Paris 1989, s. 130. Türklerin saflarında silah altına alınan bu piyadeler aynı zamanda keşif için kalelerde garnizon olarak yahut donanmada mürettebat olarak kullanılıyordu. Askerler başlarına kırmızı bir börk takarlardı (yeniçerilerin giydiği beyaz börkün aksine). Savaş alanlarında azebler, topçuların ve yeniçerilerin önünde merkezî bir konum işgal ederken, aynı zamanda konumlarını güçlendirmek ve hilalin kanatlarına saldıran

Anadolu'dan gelen tımarlı sipahîler olan bu birlikler, merkezin çevresinde dönerek ve manevra yaparak mümkün olduğunca çok kayıp verdirmek için düşman ordusunun dengesini bozmaya ve onun etrafını sarmaya çalışıyordu. Niğbolu (25 Eylül 1396)⁷⁶ ve Varna (10 Kasım 1444) muharebelerinde olduğu gibi asıl amaç düşman kuvvetlerini, müdafaa gücü çoğu zaman çarpışmanın sonucunu belirleyen⁷⁷

düşmana ok yağdırmak amacıyla tımarlı sipahilerin önündeki kanatlarda da yer alırlardı. Sahadaki birliklerin olağan düzeni üzerine bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 2, s. 255-264 ve Uzunçarşılı, “Azab”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 2, s. 82-83. Ayrıca bkz. Christensen, “The Heathen Order of Battle”, *Violence and the Absolutist State*, Akademist Forlag, Kopenhag 1990, s. 97.

⁷⁶ “Öte yandan Türkler savaş düzeni aldılar, süvari ve piyade olarak mükemmel bir düzen oluşturdular ve adamlarımızı kandırmak amacıyla büyük bir kurnazlık yaptılar. Her şeyden önce atlı büyük bir Türk yığını, piyade olan askerlerin önünde kanlı bir çarpışmaya tutuştu. At sırtındaki askerlerin arkasında, onlarla piyade olanlar arasına, belirli bir amaç için hazırladıkları çok sayıda sivri uçlu kazık dikmişlerdi ve bu kazıklar, uçları bizimkilere dönük, atların karınlarına ulaşabilecek kadar yüksek bir şekilde dikilmişti. Çok fazla çaba harcamadan bu işi başardıklarında birçok kişi onları yere çakmak için emir almıştı, ufak ufak onlara doğru yaklaşan adamlarımız bir şeye yaklaştıklarını fark ettiler. Sarasinler onların yeterince yaklaştığını gördüğünde, bütün atlı savaşçıları bir bulutmuşçasına bu kazıkların ve savaşmayı emrettikleri piyadelerin arkasında birbirinden uzak iki zorlu mücadele gerçekleştirdi ki iki piyade arasında okçuların bulunduğu bir süvari savaşı gerçekleşti. Adamlarımız onlara yaklaşıp bir araya gelmek istediğinde Sarasinler öyle büyük bir cesaret ve dehşetle onlara doğru ilerlemeye başladılar ki bir saat içinde birçok kişi, daha önce hiç örneği görülmemiş bir dolu gibi yağın oklarla can verdi.” Bkz. *Le livre des Faits du bon Messire Jean Le Maingre, dit Bouciquaut, Mareschal de France et Gouverneur de Gennes*, ed. D. Lalande, Droz, Paris-Cenevre 1985, s. 104-105.

⁷⁷ *Le Livre des Faits du bon Messire Jean Le Maingre, dit Bouciquaut, Mareschal de France et Gouverneur de Gennes*, s. 91-103. Bir *fuga simulata* incelemesi için bkz. s. 110-114. 14.-15. yüzyıllardaki Osmanlı savaş sanatı için ayrıca bkz. Stephen Christensen, “European-Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages”, *War and Peace in the Middle Ages*, ed. Brian Mc Guire, Kopenhag 1987, s. 227-251; Herbert Adams Gibbons, *The Foundation of the Ottoman Empire. A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid (1300-1403)*, Clarendon Press, Oxford 1916, s. 75-84; Ağâh Sırrı Levend, *Gazavâtnâmeler ve Mihal-oğlu Ali Bey Gazavâtnâmesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1958; Szakaly, “Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526)”, *Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 33 (1979), s. 65-111; Muzaffer Erendil, “Emergence of the Ottoman State. An Outline of the Period Between 1299-1453”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46 (1980), s. 31-59; Rıza Bozkurt, “Sultan Mehmet II and the Conquest of Constantinople”, *Revue Internationale d’Histoire Militaire*, Sayı 46 (1980), s. 61-72; Nicolas Vatin, “Le Siège de Mytilène (1501)”, *Turcica*, Sayı 21-23 (1991), s. 437-459.

kapıkuluna doğru çekmekti. Her iki durumda da *fortresse kapı kulu* [kapıkulu istihkâmı] Haçlı şövalyelerinin hücumlarını kırmıştır⁷⁸. Hünyadi Yanoş'un Aşağı Tuna ve Balkanlar'daki taarruzlarının (1442-1448) kilit anlar olduğu 15. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan Krallığı'na karşı yapılan savaşlar, *kapıkulu* birliklerinin silahlanmasına ve savaş manevralarında önemli değişikliklere yol açmıştır. Savunma düzenleri, taktik olarak ayrılmaz şekilde birbirine bağlı olan üç yeni silahın benimsenmesiyle daha da güçlendi: sahra topları, taşınabilir ateşli silahlar ve Husçuluk kökenli *tábor*.

I. Mehmed Çelebi (1413-1421)⁷⁹ döneminde farklı kalibrelere sahip kuşatma topları zaten mevcuttu. Bu toplar halefi II. Murad tarafından 1422'deki Konstantinopolis ve 1427'deki Novoberda kuşatmalarında kullanıldı⁸⁰. Buna karşılık, meydan muharebeleri söz konusu olduğunda, topların rolü neredeyse önemsizdi. Zira hâlâ teknik olarak geliştirilmesi birkaç yüzyıl alacak olan kusurlu bir silahtı⁸¹. Crécy (1346), Beverhoutsfeld (1382), Castagnaro (1387), Aljubarrota (1385) ve Othée (1408)⁸² Muharebelerinde Batı'da topların olduğu hiç şüphesiz bilinmektedir ve kısa menzillerinin yanında doldurulmaları için gereken zaman sebebiyle genellikle savaş düzeninin önüne ayrı olarak yerleştiriliyordu. Topların hareket ettirilmesindeki zorluklar çoğu zaman düşmanın ilerlemesine, topları ele geçirmesine ve “15. yüzyılın başları gibi erken bir dönemde görülmüş bir yöntemle göre onları çivilemesine” olanak sağlamıştır⁸³. Bu sebeple onları irticalen yapılan tahkimatlarla (hendekler, kazık duvarlar, vb.) koruma kaygısı vardı. Djurdjica Petroviç'e göre Osmanlılar sahra toplarını, 14. yüzyılın son 10 yılında, I.

⁷⁸ Kaynakların incelemesi, kaynakça ve çalışmamızdaki iki savaşın taktik incelemesi için bkz. Emanuel Constantin Antoche, “Les Expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444) : Une Comparaison”, *Mediaevalia Transilvanica*, Sayı 1-2 (2002), c. 4, s. 28-74.

⁷⁹ İnalçık, “Osmanlılarda Ateşli Silahlar”, *Bellekten*, Sayı 83 (1957), c. 21, s. 508-512.

⁸⁰ Petroviç, “Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests”, s. 190.

⁸¹ Lot, *L'Art militaire et les armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, Sayı 2 (1946), c. 2, s. 202; Dupuy, *The Encyclopedia of Military History, from 3.500 BC to the Present*, Harper Row, New York-San Francisco-Londra 1977, s. 403.

⁸² Philippe Contamine, *La Guerre au Moyen Age*, PUF, Paris 1980, s. 339-340.

⁸³ Philippe Contamine, *La Guerre au Moyen Age*.

Kosova Muharebesi'nden (1389) sonra Despot Stefan Lazareviç'in (1389-1427) Sırp tertipleri imparatorluğun vasalları olarak Sultan I. Bâyezîd'in (1389-1402) ordularına dâhil edildiğinde kullanmaya başladılar. Sırlar, Venedik kenti ve Macaristan Krallığı için sipariş edilmiş olan, Ragusa (Dubrovnik) üretim merkezinden temin edilen çok sayıda sahra topuna sahip olacaktı⁸⁴. Lazareviç'in birlikleri 1402'deki Ankara Savaşı'nda bu silahlarla donatılmıştı, ancak savaşın gidişatına çok az etkileri oldu⁸⁵.

Ancak 15. yüzyılın ilk yarısında Orta Avrupa'da gerçekleşen Husçu muharebeleri, sahra topçuluğu taktiklerinde önemli gelişmeler yaşanmasını sağladı. *Heretiklerin* ordularında toplar arabalarla⁸⁶ korunur ve uzun, kesici silahlarla donatılmış askerler tarafından savunulurdu. Bu da onların daha önemli roller oynamasını sağladı. Sadece taarruz edenler yaklaştığında yaylım ateşi halinde yaylı silahlarla aynı anda saldırıya geçtiler. Hans Delbrück'ün ortaya koyduğu gibi, uygulamadaki sonuçları zayıf olsa da piyadelere karşı cepheden saldırılarda, yakın mesafede ve açık arazide kendilerini kanıtladılar⁸⁷. Böylece sahra topları diğer silahlarla bir araya getirildi ve kapsamlı bir şekilde denenme fırsatı buldu. Bu suretle fiilî kabiliyetlerini oldukça ayrıntılı bir şekilde gösterdi. Osmanlı alanındaki uzmanlara gelinecek olursa, askerî teknolojinin bu yönünü inceledikten sonra, sultanların ordusunun II. Kosova Muharebesi'nde (17-19 Ekim 1448) bu taktiklere başvurduğu sonucuna vardılar⁸⁸.

⁸⁴ Petroviç, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests", s. 174-184.

⁸⁵ Petroviç, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests", s. 176; Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La Campagne de Timur en Anatolie, 1402*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Natională, Bükreş 1942, s. 73.

⁸⁶ Daha önce Worskla (1399) ve Grunwald (1410) Savaşlarında görülen yöntem.

⁸⁷ Delbrück, *History of the Art of War: Medieval Warfare*, c. 3, çev. W. J. Renfroe Jr., Bison Book, Londra 1990, s. 491-492.

⁸⁸ Paul Wittek, "The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans", *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, Londra 1956, s. 141-144'teki Ek II. Osmanlı İmparatorluğu'na dair makalesi için bkz. Parry, "Barud," s. 1093; Bernard Lewis, *Islam et Laïcité. La Naissance de la Turquie Moderne*, Fayard, Paris 1988, s. 47.

Kapıkulu piyadelerinin belirli sınıfları 1444 yılında Varna'da taşınabilir ateşli silahlarla donatılmıştı⁸⁹. Arkebüz veya misket tüfeğinden bahsetmek için henüz çok erkendi. Ancak bunlar kesinlikle dönemin Avrupa ordularının çoğunda bulunan ilkel silahlardı: *bombardae manuales*, veya *pixides manuales*, *sclopetae* (İtalyancası *schioppo*, *schiopetto*), *fistuale*, *haquebuttes* vb. Leh *rusznicasına* ve Hus usulü *ručniceye* denk silahlardır⁹⁰. Paul Wittek'in ifadelerine göre taşınabilir silahlar (tabancalar) görünüşe göre 1440-1443 yıllarında kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bir örnek vermek gerekirse bunların yeniçeri birliklerinde yaygınlaşmasına yönelik değişim yavaş ve kademeli olmuştur⁹¹. Fatih Sultan Mehmed'in ikinci saltanatı sırasında (1451-1481), Sırbistan ve Bosna'dan gelen Hristiyan piyadelerin yanı sıra sultanın hizmetindeki Alman ve İtalyan mütehassıslar, Osmanlı

⁸⁹ İnalçık, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, s. 67.

⁹⁰ Parry, "Barud"tan alıntılanan ve incelenen kaynaklarda bulunan terminolojide sıklıkla şu biçimlere rastlıyoruz: "zabtâna, zarobotanas, zarabattane, zerbottaneri". Anlamı belirsizdir ancak arkebüz anlamına gelebilecek terimler olabilir...". *Zabtâna* ve *zarabattane*, İtalyancadaki *cerbottanayı* (Almancadaki *Blasrohr*) animsattmaktadır. II. Mehmed dönemindeki yeniçeriler üzerine yazmış olan Cenevizli Jacob de Promotorio-de Campis, bunların arasında 650 *zerbottaneri* olduğunu belirtmiştir. Bkz. Franz Babinger, *Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promotorio-de Campis Über den Osmanenstaat um 1475*, Verlag der Bayerischen Akademie der Wiss, Münih 1957, s. 37. Bizanslı Halkokondilis'in vekayinamesine göre, Hünyadi Yanoş'un piyadeleri Kosova Muharebesi'nde (1448) *zarabattanelerle* donatılmıştı. Bkz. Laonik Halkokondilis, *Expuneri istorice. Cresterea Puterii Turcesti, Caderea Împaratiei Bizantine*, ed. Vasile Grecu, Bükreş 1958, s. 211. Ayrıca Kropf'un konuyla ilgili makalesine bkz. Kropf, "Zarobotana", *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 25, Budapeşte 1914, s. 471-479. Macar piyadeleri *sclopetae* ile teçhiz edilmişti: "... *homines mechanicae rei artifices et ingeniis quibusque ad belligerandum opportunis periti et jam diu longa exercitatione experti, quorum alia inter bellica machinarum instrumenta catapultae et quae bombardae scopietaeque dicuntur, quorum maiores CCC lapideas plumbeasque graves et ferreas globealas emittunt. Minores vero 300 longius et ultra XX stadia plumbeatas pallulas ferreasque impellere solent. Et alii utique parvuli scopiecti circiter mille feruntur*". Bkz. Aurel Decei, "Oastea lui Iancu Huniade Inainte de Batalia de la Kossovo (1448). Scrisoarea lui Pasquale de Sorgo", *Revista Istorică Română*, c. 26, Bükreş 1946, s. 41-42.

⁹¹ Wittek, "The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans", *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, Londra 1956, s. 143; Petroviç, "Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries", s. 191. Ayrıca bkz. İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", *Belleten*, Sayı 83 (1957), c. 21, s. 506, 510-512.

kuvvetleri içinde ateşli silahların yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynadı⁹². Daha sonra II. Bâyezîd-i Velî (1481-1512)⁹³ zamanında kullanılmaya başlanan arkebüz ise Kanûnî Sultan Süleyman döneminde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlılardaki modele bakıldığında bunun Avrupa'daki arkebüzden daha uzun bir namlu ile yapılmış olduğu ve 40-50 *dirhem* ağırlığında olan büyük mermilerle doldurulduğu görülmektedir⁹⁴.

Sahra topları ve taşınabilir ateşli silahların yanı sıra, kapıkulu birlikleri *tâbur cengi* veya *top arabaları* olarak bilinen *tâboru* da benimserken, arabaların, topların ve mühimmatın bakımından sorumlu arabacılar ve görevliler *top arabacıları*⁹⁵ olarak adlandırılırdı. İnalçık'a göre *tâbur cengi*:

“...birbirlerine zincirlenmiş ağır arabalardan oluşuyordu ve ordunun ana kısmının etrafına bir kale gibi dizilmiş toplar ve arkebüzlerle takviye edilmişti. Osmanlılar bu yöntemi 1441 ve 1444 yılları arasında Hünyadi Yanoş'a karşı yapılan seferler

⁹² Parry, “Barud”; Petroviç, “Firearms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, s. 192-193. Bizanslı vakanüvis Dukas'ın anlatımına göre, 1453'teki Konstantinopolis kuşatması sırasında, taşınabilir ateşli silahlar *kapıkulu* alaylarındaki Osmanlı piyadeleri tarafından yaygın olarak kullanılıyordu. Bkz. Ducas, *Istoria Turco-Bizantina (1341-1462)*, ed. Vasile Frecu, Rumen Akademisi, Bükreş 1958, s. 330-331. Yerfistığı büyüklüğündeki küçük kurşun mermilerinin delici gücü o kadar büyüktü ki, herhangi bir kalkanı veya zırhı delebilirdi.

⁹³ Parry, “Barud”, s. 1093; İnalçık, “Osmanlılarda Ateşli Silahlar”, s. 506.

⁹⁴ “...com eli (archibugi) barbareschi”. Bkz. Parry, “Barud”. 16. asrın sonunda, Habsburglara karşı verilen savaş sırasında *tüfenglere* olan yoğun talep, Osmanlı hükümetini bu silahlardan Orta ve Batı Avrupa, Ragusa ve Cezayir'den büyük miktarlarda ithal etmeye zorlamıştır: “Bir vezirin ‘cebe-hane’sinde bulunan (1009/1600 tarihli) bir silah listesinde 75 ‘tüfeng’ arasında aşağıdaki modelleri buluyoruz: Cezayirî, Frengî, Rumî, İstanbulî, Macarî, Alaman, Macarî Zenberekli ve Kâr-ı Moton. Cezayirî ağır bir msket tüfeğiydi (25 dirhem atış gücüne sahipti), Kâr-ı Moton ise daha hafif bir tüfektî (7 dirhem atış gücüne sahipti)”. Bkz. İnalçık, “The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle-East”, *War Technology and Society in the Middle-East*, ed. V.J. Parry, M. E. Yapp, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra 1975, s. 197-198.

⁹⁵ İnalçık, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, s. 177. Bu birliğin etimolojisi ve tarihi için ayrıca bkz. Parry, “Barud”; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 2, Ankara 1988, s. 97-113; Hasan Eren, “Türkçe İstabur Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1956, s. 145-152.

sırasında öğrenmişlerdir. Bu harp düzeni aslında bozkırlardaki Türklere ve Moğollara yabancı değildi. Buna Moğolca 'küriyen' veya 'küren' Türkçede ise 'çaper' veya 'çeper' diyorlardı. Ancak Osmanlı için yeni olan şey, bu düzenin ateşli silahlarla takviye edilmesi."⁹⁶.

Özellikle Macaristan Krallığı'na karşı verilen savaşlar sırasında *tâbur cengi*'nin Osmanlılar tarafından ne zaman tanındığını ve benimsendiğini bilmek istiyoruz. Ordularının *tâbor*larla ilk kez Eflak'taki Yalomiça Muharebesi'nde (2 Eylül 1442) karşılaştığı ve Hünyadi Yanoş'un Rumeli Beylerbeyi Şehabettin komutasındaki birliklere karşı zafer kazandığı söylenir⁹⁷. Rönesans tarihçisi Antonio Bonfini'nin anlatımına göre, iki uzun sütun halinde bir araya getirilen arabalar Erdel mevzilerinin kanatlarını sararak hasım süvârilerin mevzi ele geçirme girişimlerini engelliyordu⁹⁸. Daha sonra bu sütunlar Osmanlı ordusunun yenilgisinde belirleyici bir rol oynamıştır⁹⁹. Bir yıl sonra

⁹⁶ İncalcık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms", s. 204, Ayrıca bkz. İncalcık, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, ed. s. 67; İncalcık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", s. 510; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 2, s. 255-264; Agoston, "Muslims-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Chrétiens et Musulmans à la Renaissance*, ed. Bartolomé Bennassar ve Robert Sauzet, H. Champion, Paris 1998, s. 295. Topçu sınıfı için bkz. s. 296-297.

⁹⁷ Emanuel C. Antoche, "La Bataille de la Rivière de Ialomita (2 septembre 1442), Une Victoire Majeure de la Chretienté Face aux Armées Ottomanes", *Cahiers du Centre d'Etudes d'Histoire de la Défense*, Sayı 9 (1999), s. 61-88.

⁹⁸ "Corvinum in utroque cornu duo quadrata cataphractorum equitum agmina, quos hippobalistae sequebantur, collocasse memorant; ante hos vexillariorum quoque alas equitum, qui a laterum fronte certarent, extendisse; in medio autem quadrata duo cataphractorum agmina equitum statuisset et inter hos cohortes gravis armature a tergo hastatis sagittariisque munitas interiecisset; utrunque etiam cornu longo carrorum ambitu circumvallasse, quos omni munitionis genere plane compleverat". Bkz. Antonio Bonfini (Bonfinius), *Rerum Hungaricarum Decades*, ed. I. Fögel vd., c. 2, B. G. Teubner, Leipzig 1936, s. 123.

⁹⁹ "Contra vero Corvinus prospecto hostis astu suos aliquantisper patitur obduci, mox carrorum agmina promoveri precipit et, ut clam Turcas omnis circumveniant, essedariis imperat, deinde pugnam cum hoste redintegrat. Fervet ubique prelium et, quamvis ingens passim Turcorum cedes ageretur, pre nimia tamen turba pertinaciter ubique certatur. Turci autem, ut a dextro cornu se a carris circumveniri et a tergo ignitis missilibus crepitanibusque machinis peti respexere, ancipites facti se remissius agunt

“Uzun Sefer” sırasında (Eylül 1443 - Ocak 1444), *tábor* hâlâ Hadrianapolis’i (günümüzde Türkiye’deki Edirne) ele geçirmeye ve taarruzlarını Konstantinopolis kapılarına kadar ilerletmeye çalışan Haçlı kuvvetlerinin geri çekilmesinin korumasını sağlıyordu. Sonbaharın sonlarında başlayan sefer, düşman direnişi ve sert hava koşulları karşısında başarısız oldu. Bulgaristan’da Sofya’yı ele geçirdikten sonra, Hristiyan ortakyönetimi nihâyet Balkanların kalbindeki İzladı Derbendi’nde Osmanlılar tarafından durduruldu¹⁰⁰. Varna Savaşı’nda (10 Kasım 1444), ağır ve hafif süvarilerden oluşan kraliyet ordusunun ana gövdesi arkada *tábor* tarafından açık bir pozisyonda, arabaların üç kademe halinde hizalandığı sahra topçuları ve piyade kuvvetleri tarafından korunarak desteklendi. Muharebenin Osmanlıların lehine dönmesiyle her bir hat, bir dönme hareketiyle kendi savunma duvarını oluşturdu¹⁰¹.

Varna’da Haçlı kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasının ardından, Osmanlı ordularının stratejik önceliklerinden biri, imparatorluk sınırları içinde, özellikle de başkent ve lojistik üslerinin yakınlarında savunmada gafil avlanmaya bir daha asla izin vermemektir¹⁰². Aynı zamanda 1444-1448 arası, *kapıkulu* birlikleri için ıslahatların ve askerî usûl değişikliklerinin damgasını vurduğu bir dönem olmuştur. 1448’de Kosova’daki Osmanlı askerî düzeninin merkezinde *tábur cengi* ve sahra

et, dum a tergo sibi timent, a fronte prelium detrectant. Contra elato clamore Ungari, ut observantem ante oculos victoriam capesserent, dum instauratis ipsi animis a fronte multo vehementius instant, socios, qui a curribus pugnabant, hortantur, ut propius hostes circumvallent. Hic Turci confuso ordine inclinantur et, ne circumveniantur, retro fugam rapiunt. Quicunque intra carrorum septa et oppositam aciem deprehensi sunt, as internecionem omnes cesi, qui autem in sinistro cornu dimicabant, horum exemplo consternati terga vertunt∞; palantes cuncti fugiunt, instat a tergo adauctis pre victoria viribus ungarus.” Bkz. Antonius Bonfinis (Bonfinius), *Rerum Hungaricarum Decades*, s. 125.

¹⁰⁰ Çalışmamızda askerî harekâtların incelemesi, kaynaklar ve kaynakça için bkz. “Une Croisade au Bas-Danube au XV^e Siècle: ‘la longue campagne’ (septembre 1443 – janvier 1444)”, *Cahiers du Centre d’Etudes d’Histoire de la Défense*, Sayı 9, s. 92-128.

¹⁰¹ Çapraz düzen için bkz. Constantin Emanuel Antoche, “L’Apparition et l’Evolution de l’Art Militaire Hussite dans les Principautés de Moldavie et de Valachie (XV^e- XVII^e Siècles)”, *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, Tarih ve Filoloji Bilimleri, Paris 2002, s. 262-264.

¹⁰² Aynı zamanda bu, 19. yüzyıla kadar Osmanlıların, fetihlerinin merkezi konumunda olan Rumeli’yi savunmak zorunda kaldıkları son savaşı.

toplarının bulunmasını başka nasıl açıklayabiliriz¹⁰³? Macar birliklerinin ve mütteliklerinin savaşma kabiliyetini sonuna kadar zorlayan iki günlük şiddetli çatışmanın ardından (18 ve 19 Ekim) yeniçeriler, 20 Ekim sabahı Plementina tepesindeki dūřman *táboruna* saldırdı. Kosova'daki bu ikinci zafer, Avrupa cephesindeki askerî harekâtlar bağlamında belirleyici bir dönüm noktasını temsil ediyordu. Hünyadi Yanoş'un 1441'den bu yana gerçekleştirmiş olduğu bir dizi taarruz seferine son vermiş ve *Hilal* orduları için yeni bir fetih döneminin başlangıcına işaret etmiştir. Sırbistan (1458-1459), Bosna (1463) ve Hersek'in (1483) ilhakı, Belgrad'ın ele geçirilmesi (29 Ağustos 1521) ve Mohaç Muharebesi'nin (1526) ardından, 1529 sonbaharında Kanûnî Sultan Süleyman'ın birlikleri ilk kez Viyana surlarının altında ordugâh kurdu. II. Maximilian'ın (1564-1576) 1564-1568 yıllarında Macaristan cephesindeki ordusuna komuta eden imparatorluk generali Lazarus von Schwendi, Osmanlılar tarafından benimsenen savaş düzenlerindeki ustalığı övmüş ve bilhassa merkeze yerleştirilmiş olan *top arabalarının* savunmadaki önemini vurgulamıştır:

“Sultanın elindeki atlıların sayısının ne kadar çok olduğunu ve onların taarruz, geri çekilme ve yeniden taarruz gibi saldırı taktiklerini karşılamanın ne kadar zor olduğunu vurgular. Hristiyanlar, müstahkem bir merkez ve Türk muharebe hattı olan Osmanlı ‘Wagenburg’ nun, yani ‘tabur’un, yakınına girmemeliydiler...”

Ayrıca Schwendi, yayılmacıların ‘savaş arabaları’ndan (‘Streit-Wägen’), inşa edilen ve siperlerle korunan bir ‘wagenburg’dan tam olarak yararlandıklarını savunur. ‘Streit-Wägen’lardan bazıları, özel sandıklar içindeki mühimmat ve teçhizatla birlikte her bir ‘araba’ya altı tane olmak üzere çift arkebüzlerle (‘doppelhacken’) donatılacaktı. Ayrıca ‘Wagenburg’, yaklaşık yarım kilo ağırlığında gülle atan ve manevra yapmak için bir at

¹⁰³ Osmanlı vakanüvisi Oruç bin Âdil eserinde Kosova Savaşı'nda taşınabilir ateşli silahların yanı sıra “top yüklü arabalardan” da bahseder. Oruç Beg, “Tevarih-i Âl-i Osman”, *Cronici Turcești Privind Tarile Române. Extase*, c. 1 (b. 25 – Mijlocul b. 27), yay. haz. Mihail Gubođu vd., Bükreş 1966, s. 57. Aşıkpaşazade, Mehmed Neřri ve İdris Bitlisi'nin savaş anlatılarına dair bkz. Vernon J. Parry, “La Manière de Combattre”, *War Technology and Society in the Middle-East*, ed. Vernon J. Parry, M. Y. Yapp, U. P. Oxford, Oxford 1975, s. 218-221.

ya da iki adamdan fazlasına ihtiyaç duymayacak kadar küçük bir dizi topa ('Falkonötlein') sahip olmalıdır – küçük doğanlar gerektiğinde zincirlerle birbirlerine bağlanabiliyordu.”¹⁰⁴.

Von Schwendi'nin, 15. yüzyıldaki Husçu savaşları sırasında imparatorluk ordularına zor anlar yaşatmış olan ve bu kez Osmanlılar tarafından Orta Avrupa'nın savaş meydanlarına güçlü bir geri dönüş yapan savunma düzenini savunması ilginçtir¹⁰⁵. 17. yüzyılın son yıllarında *tâbur cengi*, Avusturya topçusunun yıkıcı gücüne karşı giderek daha savunmasız hale geldi. İsveç'e karşı verilen savaşlarda aynı sorunla karşılaşan Leh piyâdeleri gibi, Osmanlı piyâdeleri de Avrupa yöntemlerini kullanarak kendini savunmaya başladı. Yeraltında saklanma sanatı, düşman top ateşine daha az maruz kalan toprak siperleri ve sahra tahkimatlarını kullanmayı öğrenen askerlere hızla daha iyi koruma sağladı¹⁰⁶. Yaygın hale gelmiş olan uygulamaya yönelik bu değişim yavaş ve kademeli olmuş ve *top arabaları* Osmanlı savunma sisteminin ayrılmaz bir parçasını oluşturmaya devam etmiştir.

“...Türkler bazen topların koyulduğu bir yerde ya da Wagenburgda arabaların arkasında mevzilenmiş bir şekilde bulunurlar. Onlara saldırıldığı zaman kaybedeceklerini söylemek doğru olur, bu yüzden bunu yapmakta tereddüt etmemelisiniz zira bir Wagenburgun düzlükteki bir piyâde birliğini iyi bir süvari birliğine karşı korumaktan başka bir amaca hizmet etmediğini biliyorsunuz. Türklerin gücü esas olarak süvarilerinden geldiğinden, kendisini zincirlenmiş bir Wagenburgda bulduğunda

¹⁰⁴ Parry, “La Manière de Combattre”, s. 223-224. Von Schwendi'nin eserinden uzun alıntılarla, “*Quomodo Turcis sit resistendum Consilium*”, (1577 yılında kaleme alınmıştır) ve *De Bello contra Turcas prudenter gerendo Libri Varii, selecti et uno volumine editi cura Hermanni Conringii*, Helmstedt 1664, s. 383-384de yayımlanmıştır. *Tâbur cengi*'nin Osmanlı savaş düzenindeki rolünü vurgulayan dönemin diğer eserleri şunlardır: Marc Antoine de Orgio, *Discorsi Militari del Sig. Marc' Antonio dell'Orgio Melfitano*, Lucca 1616, s. 107-109.

¹⁰⁵ *Tabur cengi*, Sultan III. Mehmed/Adli'nin (1595-1603) Habsburg ve Erdel birleşmiş birliklerine karşı kazandığı Haçova (25-26 Ekim 1596) zaferindeki Osmanlı savaş düzeninin de bir parçasıydı. Osmanlı'nın taktik düzeni için bkz. Parry, “La Manière de Combattre”, s. 219-220.

¹⁰⁶ Osmanlılar, 1687'de Macaristan'da imparatorlukların karşısına tamamen şaşırtıcı yeni bir usûlde, “tahkim edilmiş ve berkitilmiş güçlü bir ordugâhla *nach europäischer Art*” çıktılar. Bkz. Parry, “La Manière de Combattre”, s. 251.

toplar onları vurup kırar. Prens Eugen 1697'de Zenta'da onları aynı şekilde yendi."¹⁰⁷.

O gün (11 Eylül 1697), Macaristan-Sırbistan sınırı yakınlarında, güçlü sahra topçularının yaylım ateşiyle desteklenen Avusturya piyade alayları, yay şeklinde hizalanmış bir araba çemberiyle çevrili olan Osmanlı siperlerine kuvvetle saldırdı. Ancak bu siperler saldırının şiddeti karşısında aşılmaz bir engel teşkil etmedi. Mevziyi savunan yeniçeriler ağır kayıplar vermiş, aralarında Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın da bulunduğu 25.000 ila 30.000 Osmanlı askeri müsademe alanında ölmüş veya yaralanmıştır (2 Mayıs 1695 - 11 Eylül 1697)¹⁰⁸. 14-16. yüzyıllarda Osmanlı yayılmacılığının seyri, sonunda Fas'tan Yemen'e, Basra Körfezi'nden Podolya'ya ve Habsburg başkentinin dolaylarına kadar uzanan yaklaşık 2,6 milyon kilometrekarelik bir devletin kurulmasına yol açtı. Osmanlıların Avrupa cephesinde cenk ederken öğrendikleri harp taktikleri ve askerî teknoloji ihraç edildi ve imparatorluklarının doğu ve güney sınırlarındaki diğer harekât alanlarında uygulandı¹⁰⁹.

¹⁰⁷ C. E. de Warnery, *Remarques sur le Militaire des Turcs et des Russes*, Leipzig-Dresden 1770, s. 122.

¹⁰⁸ Zenta Muharebesi için bilhassa bkz. Iorga, *Geschichte der Osmanischen Reiches*, c. 4, Gotha 1911, s. 261-264; Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*, c. 1, Münih-Viyana 1963, s. 239-257; Bernard Kroener "Zenta und der Verfall des Janitscharenkorps", *Prinz Eugen von Savoyen und sein Zeit. Eine Ploetz-Biographie*, ed. Johannes Kunisch, Ploetz, Fribourg, Würzburg 1986, s. 119-120; *Prinz Eugen von Savoyen 1663-1736, Ausstellung zum 300. Geburtstag 9. Oktober bis 31. Dezember 1963*, Heeresgeschichtliches Museum, Viyana 1963, s. 32-37. 19 yıl sonra gerçekleşen Petrovaradin Muharebesi'nde (5 Ağustos 1716) de Osmanlı ordusunun ordugâh kurduğu yerin hâlâ arabalarla berkitildiği görülür. Avusturya ordusunda albay olarak savaşa katılan Lucca Kontu Stefano Orselli'nin anlatımına göre, "...düşman etrafa dağıldı ve biz de onları, daha önce de söylemiş olduğum gibi, kendilerine üstünlük sağlayan bir dağ mevkiinde kurulmuş olan ordugâhlarına kadar takip ettik. Bu dağın etekleri bin kadar araba bir araya getirilerek korunuyordu ve öyle ki ordugâhlarına girmek neredeyse imkânsızdı. Buna rağmen, burayı korumakla görevli olan yeniçeriler ve sipahiler süvarilerimizin saldırısına uğradı ve yarım saat süren çarpışmadan sonra, hâlâ orada bulunan Sadrazam tüm maiyetiyle birlikte kaçtı. Böylece öğle vaktinden yarım saat önce, Prens Efendi'nin yağmalanmasına izin verdiği düşman ordugâhının efendileri olduk." Franco Cardini tarafından yayımlanmış olan anlatı için bkz. *La culture de la guerre*, Fr. çev. Angélique Lévi, Gallimard, Paris 1992, s. 360-362.

¹⁰⁹ Ateşli silahların çeşitli Asya ülkelerine girişinde ya doğrudan tedarikçi yahut Doğu'daki rakiplerinin bunları Avrupalılardan temin etmesini sağlayarak Osmanlılar,

Moğolları Ayn-ı Calut (3 Eylül 1260) ve Humus'ta (17 Ekim 1281) yenilgiye uğrattıktan sonra Memlükler, 15. yüzyılın sonlarına doğru muharebedeki ustalıklarını tekrarladılar ve Tarsus ile Adana arasındaki ovada gerçekleşen Ağaçayırı Muharebesi'nde (17 Ağustos 1488) olduğu gibi Osmanlı ordularını birkaç kez geriletmeyi başardılar. Ancak, o dönemdeki taktik gelişmelerin zayıf noktalarından biri, hanedanlarının savaş alanında dâima kullanılan bir harekât silahı olarak top kullanmayı reddederek sadece kuşatma muharebesinde topçu kullanmasıydı¹¹⁰. Memlüklerin taşınabilir ateşli silah kullanımına karşı duydukları tiksinti daha da büyüktü, zira askerleri bu tür silahlarla donatmak ve yaylarıyla atlarını ellerinden almak onları küçük düşürücü piyade durumuna düşürmek anlamına geliyordu¹¹¹. Orta Avrupa cephesinde Macaristan'a karşı olduğu gibi, Osmanlılar geçici başarısızlıklarını telafi ettiler ve 16. yüzyılın ikinci 10 yılından itibaren *tâbur cengi*, sahra topları ve arkebüzlerle donatılmış *kapıkulu* birlikleri, birbirini izleyen bir dizi savaşta zorlu Memlük süvarilerini imha etti. Halep'in yaklaşık yirmi kilometre kuzeyindeki Mercidâbık (24 Ağustos 1516)¹¹², Han Yunus veya Gazze (21 Eylül 1516) ve Kahire

oldukça önemli bir rol oynamış görünmektedir. İlk grupta Türkistan'daki hanlıklar, Kırım Hanlığı, Hindistan'daki Güceratlar, Sumatra'daki Açe Sultanı ve Habeşistan'daki Sultan Ahmed Gran sayılabilir. İran'daki Akkoyunlular ve Safeviler ile Mısır'daki Memlükler ikinci gruba dâhil edilebilir. Bkz. İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms", s. 202.

¹¹⁰ Ayalon, "Mamluks", *Encyclopédie de l'Islam*, c. 1, Maisonneuve-Larose, Paris 1975, s. 1090.

¹¹¹ Ayalon, "Mamluks", *Encyclopédie de l'Islam*, s. 1091; P. Crone, *Slaves on Horseback: the Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge 1980, s. 79. 1509'da Diu'da Portekizlilere yenilen Memlük sultanı Kansu Gavri (1501-1516), düşmanı Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndan püskürtebilecek bir donanma inşa etmek için Osmanlılardan kendisine ateşli silahlar temin etmelerini istedi. Bkz. İnalçık, s. 202-203; İnalçık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", *Belleten*, Sayı 83 (1957), c. 21, s. 504-505.

¹¹² "...Sultan I. Selim, sancağının altında (*'alem-i ejderhâ-peyker'*) savaş hattının merkezinde, etrafında hane halkının adamları (*'kapıkulu halkı'*) ile birlikte piyadeler, arkebüzçüler (*'piyâde tüfekçi'*) de dahil olmak üzere onun önünde sıralanmıştı. Bu birliklerin önünde birbirine zincirlenmiş, sayıları 300'ü bulan top arabaları, ayrıca muhteşem silah ve zırhlarıyla göz kamaştırıcı 12.000 seçkin atlı (*'mîr ü sipah'*), ve bunlara ek olarak, ana savaş düzeninin iki yanında yer alan devasa atlı birlikler, sağ kanatta Anadolu, Karaman ve Zülkadir'den gelen *'sipahiler'* ve sol kanatta Kırım'dan gelen Tatar savaşçılarla birlikte Rumeli, Amasya ve Diyarbakır'dan gelen *'sipahiler'*." Osmanlı savaş düzeni için bkz. Parry, "La Manière de Combattre", s. 219-220.

yakınlarındaki Ridâniye veya er-Reydaniyye ovası (22 Ocak 1517) zaferleri, nihayet Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) ordularının Suriye, Filistin ve Mısır'ı fethetmesini sağladı¹¹³. Dahası, 1517'de Osmanlı komutası bu bölgede bir arkebüzlü atlı (*atlu tüfekci zümresi*) birliği oluşturdu¹¹⁴.

Ancak imparatorluğun baş düşmanı, Şah I. İsmail (1502-1524) tarafından kurulan, Orta ve Doğu Anadolu'daki beylikler arasında pek çok destekçisi olan ve merkezi Osmanlı gücüne karşı düzenli olarak isyanlar çıkaran, Safevî İrani olmaya devam edecekti. Şah İsmail'in seçkin birliğinin çekirdeğini oluşturan Kızılbaşlar adlı şürekâ, Anadolu'daki Osmanlı egemenliğini Safeviler lehine zayıflatmayı ve sarsmayı amaçlayan bir tür dinî ve siyasî düşman ülke yandaşlığı oluşturdu¹¹⁵.

En belirleyici çatışma 23 Ağustos 1514'te Doğu Anadolu'da, Erzincan ile Tebriz arasında, Van Gölü'nden çok uzak olmayan Çaldıran'da gerçekleşti. Bölgeye varışlarının ertesi günü, Sultan I. Selim komutasındaki Osmanlı birlikleri, dört ay üç gün içinde yaklaşık 2.500 kilometrelik bir mesafe katederek savaşa girdi¹¹⁶. Sahra topçusunun salvoları ve *tâbur cengi* ile korunarak savaşan yeniçerilerin yaylım ateşi, karşı süvari saldırılarını yok ederek düşmana ağır kayıplar verdirdi¹¹⁷.

¹¹³ Harekâtlara dair bir inceleme için bkz. Muzaffer Kan, "Selim I's Iranian and Egyptian Expeditions", *Askerî Tarih Çalışmaları Dergisi*, Sayı 46 (1980), s. 79-85. Ayrıca bkz. Binbaşı Hüsnü, *Çaldıran ve Ridaniye*, İstanbul, 1930. I. Selim'in saltanatı ve askerî ıslahatları için bkz. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.

¹¹⁴ David Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, Londra 1956, s. 96-97.

¹¹⁵ Jean-Louis Bacqué-Grammont, *Histoire de l'Empire Ottoman*, ed. Robert Mantran, Fayard, Paris 1989, s. 141-143. Ayrıca şu çalışmasına da bkz. *Les Ottomans, les Safavides et Leurs Voisins, Contribution à l'histoire des Relations Internationales dans l'Orient Islamique de 1514 à 1526*, İstanbul Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul 1987. Palombini de çatışmanın diplomatik sonuçlarını incelemiştir. Bkz. Barbara Palombini, *Bündniswerben Abendländischer Mächte um Persien, 1451-1600*, Wiesbaden 1968, s. 38-47; A. Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555)*, Berlin 1993.

¹¹⁶ Muzaffer Kan, "Selim I's Iranian and Egyptian Expeditions", s. 76.

¹¹⁷ Muzaffer Kan, "Selim I's Iranian and Egyptian Expeditions", s. 76-79; İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-Arms in the Middle-East", s. 207. Ayrıca Stanford J. Shaw tarafından sunulan kaynakça için bkz. s. 311. Bu muharebeyi inceleyen

Safevilerin Çaldıran Savaşı'nda topları olmasa da bu, ateşli silahlara aşına olmadıkları anlamına gelmemektedir. Kuşatma topları ve arkebüzler (*tufang*) en azından 1507-1510'dan beri çeşitli harekât alanlarında kullanılmıştır¹¹⁸. Memlükler gibi Farslar da bu silahları gönülsüzce kullanıyorlardı. Bunların kullanımının yiğit bir adama yakışmayacağını düşünüyorlardı. Ancak, sahra topçusunun ve mürettebatının, süvarilerin hızlı manevralarının önünde büyük bir engel olduğunu da fark ettiler¹¹⁹.

Bununla birlikte, Çaldıran Savaşı'nda Osmanlı ordusunun sıkıdüzeni ve harp taktikleri Safevileri çok etkilemişti. 1528 yılında Horasan'daki Damgan kuşatması sırasında Şah. I. Tahmasb'ın (1524-1576) Özbeklere karşı bir arkebüzlü tertibi vardı. Birkaç ay sonra Meşhed Muharebesi'nde Tahmasp birliklerine *darbzen*¹²⁰ ve arkebüzle donatılmış piyâdelerin bulunduğu arabalarla cepheyi kapattırdı. Ancak Özbekler Safevi ordusuna yaklaşmadığı için o, bu ateş gücünü kullanamadı¹²¹.

az sayıdaki Batılı eser arasında bkz. *Histoire Universelle des Armées*, ed. Jacques Boudet, c. 2, Paris 1996, s. 19-22.

¹¹⁸ R. M. Savory tarafından maddede atf yapılan örnekler için bkz. R. M. Savory, "Safawides", *Encyclopédie de l'Islam*, Maisonneuve-Larose, Paris 1975, s. 1098-1100; R. M. Savory, *Iran Under the Safavids*, Cambridge 1980, s. 42-44.

¹¹⁹ R. M. Savory, "Safawides", s. 1099.

¹²⁰ Savory, "Safawides", s. 1098'e göre, bu bir tür hafif top ve sefer aracıdır. Memlükler muhtemelen buna Osmanlıcadaki *darbzan*, *darbazan* kelimesinden esinlenerek *darbzana* demişlerdir. Safevilerin Osmanlı *tâbur cengini* kopyaladıkları Meşhed için bkz. İnalçık, "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle-East", s. 208.

¹²¹ Savory, "Safawides". Özbeklerin kuşkusu Meşhed'de haklı çıksa da, iki yüzyıl sonra Gülnabad Muharebesi'nde (8 Mart 1722) Afganlar beklenilmeyen bir şekilde taarruza geçerek İran topçusunu bozguna uğrattı ve komutanın yanı sıra Fransız topçu subayı Philippe Colombe'u da öldürdü. Bkz. L. Lockhart, *The Fall of the Safavi dynasty and the Afghan occupation of Persia*, Londra 1958, s. 135. 17. asırda Farslar küçük bir topla donatılmış tek hörgüçlü develere binme fikrini ortaya attılar, ancak aynı Gülnabad Muharebesi sırasında, diz çökmüş tek hörgüçlü develerinin sırtlarında muhtemelen şahin olan, küçük sahra silahları taşıyan yüz Afgan hecin süvârisinin ateşi karşısında şaşkına döndüler. Fars ordusunda da kullanılan bu taktik tertibata, bu topların ateş açtıkları birliklere hiç soluk aldırmadığını belirtmek için *zenbur* (eşek arısı) kelimesinden gelen *zenberek* adı verilmiştir. Fars tarihçi Mîrza Mehdi buna *Toubkhane-Tchilou* (taşınabilir top) adını vermiştir. Bu top, Fars ordularının Damgan (1724) ve Bagavend [Nihavend?] (1734) Muharebelerinde Afganları yenmesini sağladı. Bkz.

16. asırda Hindistan prensleri dahi Osmanlı topçularını ordularına kabul ederek onlara büyük saygı duymuşlardı. Rûmî Han adında birinin Gücerat Sultanı'nın emrinde çalıştığını biliyoruz¹²². Delhi Sultanlığı'nın son hükümdarı İskender oğlu II. İbrâhîm Lûdî'nin (1517-1526), başkent in kuzeyinde bir günlük yürüyüş mesafesinde bir şehir olan Pânîpet'teki savaşta (20 Nisan 1526) çok sayıda sahra topuna (*tûp*) sahip olduğu söylenir. Savaşın galibi, Hindistan fatihi ve Büyük Bâbü Hanedanı'nın kurucusu Sultan Zahirüddin Muhammed Bâbü (1526-1530) anılarında hasmının ordusunu yenmek için kullandığı taktiği anlatmıştır:

“Ordugâhı topladık. Sağ cenahı, sol cenahı ve merkezdeki birlikleri savaş düzenine sokup teftişten geçirdik. Adamlarım sayıca düşündüğünden daha az görünüyordu. Buradaki her adama, rütbesiyle orantılı olacak sayıda araba temin etmesini emrettim. Yedi yüz araba toplandı. Efendi Ali Kuli'ye onları Rum diyarında yapıldığı gibi birbirine bağlamasını, ancak zincir yerine öküz kolanları kullanmasını ve her arabanın arasına altı veya yedi taşınabilir tahta siper [mantelet] yerleştirilmesini emrettim. Böylece arkebüzçüler siper alabileceklerdi. Bu işi tamamlayabilmek için beş ya da altı gün kadar ordugâhta kaldık. Hazırlıklar tamamlandığında divana katılabilecek tüm beyleri ve seçkin cengâverleri çağırdım. Umumi bir divan topladık ve Pânîpet şehrinin her tarafında çok sayıda ev ve dış mahalle olduğundan bunların etrafının, arkebüzçüleri ve piyadeleri saklamak için, arabalar ve taşınabilir tahta siperlerle güçlendirilmesi gerektiğine karar verdik.

Alınan bu kararın akabinde ordugâhı kaldırdık ve belirli bir yol katettikten sonra Cemaziyelahir ayının son günü olan Perşembe günü Pânîpet'e vardık. Sağımızda Pânîpet şehri ve dış mahalleleri vardı. Tam karşımızda yerleştirdiğimiz taşınabilir tahta siperler, sol taraftaysa belirli yerlerde tanzim ettiğimiz hendekler ve kütüklerden yapılmış siperler vardı. Yüz ya da yüz

Madeleine Lenoir, “Missions Militaires en Perse : le Général Gardane et le Colonel Colombari”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Sayı 49 (1980), s. 145-157.

¹²² Parry, “Barud”, s. 1094.

elli atlının huruç yapabilmesi için birbirlerinden bir ok atımı mesafede olan geçitler yapılmıştı."¹²³.

Jos Gommans'ın ifadelerine göre:

*"...Bâbürlülerin Pânîpet Muharebesi'nde (1526) daha çok barutla elde ettikleri bilinen zaferi ağır topçuların değil, atlı okçuluğu tabur ya da 'wagenburg' denilen taktikle birleştiren geleneksel Orta Asya taktiklerinin eseri idi. Bu, süvari hücumlarına karşı etkili bir engel oluşturmak ve fitilli tüfekçilere ve birkaç topa siper sağlamak için birbirine zincirlenmiş bir dizi arabadan oluşuyordu. On altıncı asrın başında wagenburg ilk etkisini göstermiş olsa da topçuların ve piyadelerin Hint savaşına yön vereceği yeni bir barut çağının müjdesini vermekte kesinlikle başarısız olmuştur."*¹²⁴.

Anılarında bize aktardığına göre Bâbür, *tabur* arabalarını "Rum diyarı usûlünde (*Rum desturi ile*)" yerleştirtmiştir ki bu ifadenin Osmanlı İmparatorluğu'na atıfta bulunduğu açıktır¹²⁵. Bâbürlülerin müdafaa taktiklerinin kökenlerini Pânîpet Muharebesi'nde ve Avrupa yapımı topların 1520 civarında Osmanlıların Minglerin sarayına yaptığı birçok ziyaretten biri sırasında Çin'e tanıtılmış olmasında aramalıyız¹²⁶. Yarım

¹²³ *Le Livre de Babur. Mémoires de Zahiruddin Muhammed Babur de 1494 à 1529*, POF, Paris 1980, s. 316-317 (Çağatay Türkçesinden çevrilmiş ve Jean-Louis Bacqué-Grammont tarafından haşiyeye edilmiştir). Bâbür'ün tarihi için bkz. Fernand Grenard, *Baber. Fondateur de l'empire des Indes*, Firmin-Didot, Paris 1930 ve ve daha yakın zamanda yayımlanmış olan Jean-Paul Roux, *Histoire des Grands Moghols. Babur*, Fayard, Paris 1989. Pânîpet Muharebesi'nin oldukça ayrıntılı bir betimlemesi Douglas E. Streusand'ın şu kitabında bulunabilir, *The Formation of the Mughal Empire*, Delhi, 1989, s. 51-54. Bâbürlülerin ordularında ateşli silahların kullanımı bkz. W. Irvine, *The Army of the Indian Moghuls*, Londra 1903, s. 113-150.

¹²⁴ Jos Gommans, "Warhorse and Gunpowder in India, c. 1000-1850", *War in the Early Modern World 1450-1815*, ed. Jeremy Black, UCL Press Limited, Londra 1999, s. 117.

¹²⁵ Parry, "Barud". Aralarında Mustafa Rûmî'nin de bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan topçular Bâbür'ün ordularında görev yapmıştır. Ayrıca İnalıcık'ın ifadelerine bkz. "The Socio-Political Effects of the Diffusion of Fire-arms in the Middle-East", *War Technology and Society in the Middle-East*, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, Oxford Üniversitesi Yayınları, Londra 1975, s. 204.

¹²⁶ Geoffrey Parker, *La révolution militaire. La guerre et l'essor de l'Occident (1500-1800)*, Fr. çev. Jean Joba, Gallimard, Paris 1993, s. 169, konuya dair bir kaynakçayla, s. 243, 71.

asır sonra, 1570'lerde General Qi Jiguang'ın kuzey ordusunu, her biri hafif toplar ve yirmi savaşçıdan oluşan bir mürettebatla donatılmış “savaş arabaları” olarak bilinen küçük arabalarla donattığı söylenir¹²⁷.

Son olarak, çalışmamızın giriş bölümünde vurguladığımız Profesör Ferdinand Lot'un Husçu *tábor* hakkındaki yorumlarına dönelim: “*Nihai ve en can sıkıcı sorun ise şudur. Zizka neden düşüncelerini yayamamıştır? Taktikleri en azından Orta Avrupa'ya neden yayılmadı?*”¹²⁸.

Ancak Fransız tarihçi, 1946 yılında yayımlanan *L'art Militaire et les Armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient* [Orta Çağ Avrupa'sı ve Yakın Doğu'sundaki Savaş Sanatı ve Ordular] adlı eserinin ikinci cildinde Orta ve Doğu Avrupa tarihine önemli bir yer veren az sayıdaki Batılı uzmandan biriydi. Hünyadi Yanoş, Mathias Corvin ve Boğdan Prensi Stefan el Mare'nin (1457-1504) askerî seferlerinin yanı sıra Osmanlı savaş sanatını ve daha önemlisi, Hans Delbrück'ün savaş tarihi üzerine yazdığı terkipte eksik bıraktığı bir konu olan Moğolların savaş sanatını inceledi.

Ancak, Doğu Avrupa ve Asya'nın askerî tarihi hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olmadan, Orta Çağ ve Erken Yakın Çağ'da savaş sanatının nasıl geliştiğini tam olarak anlamaktan hâlâ çok uzak olduğumuz açıktır.

¹²⁷ Geoffrey Parker, *La révolution militaire. La guerre et l'essor de l'Occident (1500-1800)*, Fr. ev. Jean Joba, Gallimard, Paris 1993, s. 170. Ayrıca Thomas F. Arnold'un ifadelerine bkz. *Atlas des guerres de la Renaissance*, Paris 2002, s. 82: “*Türk paralı askerler bu taktikleri daha doğuda, bilhassa da Bábürlülerin Delhi Sultanlığı'nı ykıttığı Hindistan'daki Pânîpet'de (1526) uyguladılar. Bu süratli yayılma, islahatçı Qi Jiguang'ın 1568'de Çin imparatorluk ordusuna savaş arabalarının toplu olarak sokulmasına hazırlanmak için Husçu araçlarından ilham aldığı savına itibar kazandırmaktadır*”.

¹²⁸ Lot, *L'art Militaire et les Armées au Moyen Age en Europe et Dans le Proche Orient*, c. 2, Paris 1946, s. 202. İlgili metin parçası çalışmamızın 3. notunda alıntılanmıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Kaynak Eserler / Primary Sources

- BEZOLD, Frederic, *König Sigmund und die Reichskriege Gegen die Hussiten*, c. 1-3, Berlin 1872
- BONFİNİUS, Antonius, *Rerum Hungaricarum Decades*, c. 2, ed. I. Fögel, B. Iványi ve L. Juhász, Leipzig 1936
- D’ALEP, Paul, *Voyage du patriarche Macaire d’Antioche*, Paris 1949
- DANN, Mihail P., *Cehi Slovaci și Români în Veacurile XIII-XVI*, Sibiu 1944
- DE HUNGARIA, Georgius, “*Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum*”. *Traktat Über die Sitten, die Lebensverhältnisse und die Arglist der Türken. Nach der Erstausgabe von 1481 Herausgegeben Übersetzt und Eingeleitet von Reinhard Klockow*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Viyana 1994
- DENIS, Ernest, *Huss et la Guerre des Hussites*, Paris 1878
- DURDİK, Jan, *Husitské vojenství*, Prag 1954
- DZIEWANOWSKI, W., “Les Hussards polonais”, *Revue Internationale d’Histoire Militaire*, Sayı 3 (1939), s. 157-168
- GEMBARZEWSKI, Borislav., *Husarze*, Varşova 1939
- GORSKI, Karol, *Pomorze w Dobie Wojny 13-Letniej*, Poznan 1932
- GORSKI, Karol, *Teofil Szemberg o Klesce Pod Cecora*, c. 4, Biblioteka Warszawska, Varşova 1886
- GORSKI, Konstanty, *Historia Jazdy Polskiej*, Kraków 1895
- GRAZIANI, Antonio Maria, *Deux Vies de Jacques Basilikos, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte Palatin et Prince de Moldavie*, Paris 1889
- HALKOKONDİLİS, Laonik, *Expuneri Istorice. Cresterea Puterii Turcesti, Caderea Împaratiei Bizantine*, ed. Vasile Grecu, Bükreş 1958
- HEYMAN, F. G., *John Zizka and the Hussite Revolution*, New York 1969
- I Taboriti. Avanguardia della rivoluzione hussita (sec. XV). Gli scritti essenziali a cura di Amedeo Molnár*, Claudiana Editrice, Turin 1986

- JIREČEK, Hans, "Válečníci čeští XV – ho století", *Časopis Českého Musea*, Prag 1859
- KORZON, Theodor, *Dzieje Wojen i Wojskowosci w Polsce*, c. 2. Kraków 1912
- KOZLOWSKI, Eugeniusz, Jan WIMMER ve Jadwiga NADZIEJA, *L'armée aux Époques des Grandes Transformations Sociales*, Édition du Ministère de la Défence Nationale, Varşova 1980
- KUFFNER, Hans, *Husitské v Obrazech*, Prag 1932
- LASKI, Stanislaw, *Spraw i Postepków Rycerskich i Przewagi Opisanie Krótkie*, S. Karliński, Lviv 1599
- LASKOWSKI, Otto, "L'Art Militaire Polonais au XVI^e et au XVII^e Siècle", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Sayı 12 (1952), s. 462-493
- LAVICKA, Jan, *Anthologie Hussite (textes traduits du tchèque et commentés par Jan Lavicka)*, POF, Paris 1985
- LEWICKI, Anatol, "Ein Blick in die Politik König Sigmunds Gegen Polen in Bezug auf die Hussiten-Kriege", *Archiv für Österreichische Geschichte*, Viyana 1886
- LISKE, Karl, *Der türkisch-polmsche Feldzug im Jahre 1620*, Viyana 1869
- MACEK, Jan, *Husité na Baltu a ve Wielkopolska*, Prag 1952
- MACEK, Jan, *Jean Hus et les Traditions Hussites (XV^e-XIX^e siècles)*, Paris Plön 1973
- MACEK, Jan, *Le Mouvement Hussite en Bohême*, Prag Orbis 1965
- MACUREK, Jan, "Cechové v Polskem Vojsku v Podnestri v Letech 1531-1538", *Časopis Matice Moravské*, Sayı 3-4 (1931), c. 55
- MACUREK, Jan, "Čeští Válečníci v Krajinách Černomorskych Koncem XV-ho Století", *Ceskou Minulosti. Práce Žzaku Václava Novotného*, Prag 1929
- MACUREK, Jan, "Tažení Husitu k Baltu Roku 1433", *Slezsky Sbornik*, Opava 1952
- NOWAK, Tadeusz, "Polish Warfare Technique in the 17th Century. Theoretical Conceptions and Their Practical Applications" *Military Technique, Policy and Strategy in History*, Varşova 1976
- NOWAK, Tadeusz, "Polska artyleria Koronna Przed Wojna 1655-1660 I

- Podczas jej Trwania”, *Wojna Polsko-Szwedzka 1655-1660*, ed. Jan Wimmer, Varşova 1973
- NOWAK, Tadeusz, “Teoretyczna Wiedza Artyleryska w Polsce w Polowie XVII w.”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, c. 12, Varşova 1966
- NOWAK, Tadeusz, *Polska Technika Wojenna XVI-XVIII w.*, Varşova 1970
- Oruç Beg, “Tevarih-i Âl-i Osman”, *Cronici Turcesti Privind Tarile Române. Extase*, c. 1 (b. 15 – Mijlocul b. 17), yay. haz. Mihail Guboğlu vd., Bükreş 1966
- PALACKY, František, “Der Hussitenkrieg von 1419-1431”, *Geschichte von Böhmen*, c. 3, Prag 1851, s. 505-508
- PEKAR, Jan, *Žižka a jeho doba*, c. 1-2, Prag 1927-1933
- PERJÉS, Géza, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary : Mohács 1526 – Buda 1541*, Columbia Üniversitesi Yayınları, 1989
- SMAHEL, Frederic, *Jan Žižka a z Trocnova*, Prag 1969
- SUWARA, Frederich, *Przyczyny i Skutki Kleski Cecorskiej 1620 r.*, Kraków 1930
- TARNOWSKI, Jean, “*Consilium Rationis Bellicae*”, *Stanislawa Laskiego Wojewody Sieradzkiego Prace Naukowe*, ed. M. Malinowski, Wilno, 1864; Marcin Bielski (1495-1565), *Sprawa Rycerska*, Kraków 1569
- TITZ, Karol, *Ohlasy Husitského Valčnictui u Europě*, Prag 1922
- TOMEK, Wácslaw Wadiwoj, *Dějini Válek Husitskyeh (1419-1436)*, Prag 1898
- TOMEK, Wácslaw Wadiwoj, *Jan Žižka. O sepsáni Žiwotopisu Jeho Pokusil se Wácslaw Wladiwoj Tomek*, Prag 1879
- TOTH, Zoltán, “A Huszita eredetü szekérvár”, *Hadtörténelmi Közlemények*, Sayı 3-4 (1916), c. 17
- TOTH, Zoltán, “A Huszita Szekérvár a Magyar Hadviselésben”, *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 19, Budapeşte 1918
- URBANEK, Rudolf, “Husitské Válečnictvi a Cizina”, *Co Dally Naše Zeme Europe a Lidstvu*, ed. V. Mathesius, Prag 1939
- URBANEK, Rudolf, “Žižka a Husitské Válečnictvi”, *Sbornik Žižkuv (1424-1924)*, Prag 1924

URBANEK, Rudolf, *Jan Žižka*, Prag 1925

WILLARDS, Christian, *Die Böhmsche Zitadelle*, Viyana-Münih-Molden 1965

WIMMER, Jan, "L'Infanterie dans l'Armée Polonaise aux XV^e-XVIII^e Siècles", *Histoire Militaire de la Pologne. Problèmes Choisis, Dissertations, Etudes, Esquisses*, Varşova 1970

WIMMER, Jan, "La Théorie et la Pratique des Lutttes Contre les Tatars aux XV^e-XVII^e Siècles", *L'Armée aux Époques des Grandes Transformations Sociales*, ed. E. Kozłowski ve Wimmer, Varşova 1980

WIMMER, Jan, *Historia Piechoty Polskiej do Roku 1860*, Varşova 1978

Araştırma ve İnceleme Eserleri / Secondary Sources

AGOSTON, Gabor, "Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarians Campaigns of the 16th and 17th Centuries", *Turcica*, Sayı 25 (1993)

AGOSTON, Gabor, "Muslims-Christian Acculturation: Ottomans and Hungarians from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries", *Chrétiens et Musulmans à la Renaissance*, ed. Bartolomé Bennassar ve Robert Sauzet, H. Champion, Paris 1998

AGOSTON, Gabor, "Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 47, Budapeşte 1994

ALLOUCHE, Adel, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (1500-1555)*, Berlin 1993

ANTOCHE, Constantin Emanuel, "L'Apparition et l'Evolution de l'Art Militaire Hussite dans les Principautés de Moldavie et de Valachie (XV^e- XVII^e Siècles)", *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, IV. Bölüm, Tarih ve Filoloji Bilimleri, Paris 2002

ANTOCHE, Constantin Emanuel, "Une Croisade au Bas-Danube au XV^e siècle: 'La Longue Campagne' (Septembre 1443 - Janvier 1444)", *Cahiers du Centre d'Etudes d'Histoire de la Défense*, Sayı 9 (1999)

ANTOCHE, Emanuel C., "La Bataille d'Obertyn, le 22 août 1531", *Etudes Roumaines et Aroumaines*, Sayı 2 (1993), c. 10

ANTOCHE, Emanuel C., "La Bataille de la Rivière de Ialomita (2

- septembre 1442), Une Victoire Majeure de la Chretienté Face aux Armées Ottomanes”, *Cahiers du Centre d’Etudes d’Histoire de la Défense*, Sayı 9 (1999)
- ANTOCHE, Emanuel Constantin, “Les Expéditions de Nicopolis (1396) et de Varna (1444): Une comparaison”, *Mediaevalia Transilvanica*, Sayı 1-2 (2002), c. 4
- ARNOLD, Thomas F., *Atlas des Guerres de la Renaissance*, Paris 2002
- AYALON, David, “Mamluks”, *Encyclopédie de l’Islam*, c. 1, Maisonneuve-Larose, Paris 1975
- AYALON, David, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, Londra 1956
- BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, *Histoire de l’Empire Ottoman*, ed. Robert Mantran, Paris Fayard 1989
- BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, *Le Livre de Babur. Mémoires de Zahiruddin Muhammed Babur de 1494 à 1529*, POF, Paris 1980
- BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis, *Les Ottomans, les Safavides et Leurs Voisins, Contribution à l’Histoire des Relations Internationales Dans l’Orient Islamique de 1514 à 1526*, İstanbul Hollanda Tarih ve Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul 1987
- BELDICEANU, Nicoară, VEINSTEIN, Gilles, *Histoire de l’Empire Ottoman*, ed. Robert Mantran, Fayard, Paris 1989
- BELDICEANU, Nicolas, *Le Timâr Dans l’Etat Ottoman (début XIV^e-début XVI^e)*, Weisbaden 1980
- BELDICEANU, Nicolas ve Christiane VILLAIN-GANDOSSOSSI, “Geçim: Une Armure Pour Homme et Cheval”, *Turcica*, Sayı 12 (1980)
- BELDICEANU, Nicolas ve G. ZERVA, “Une Source Ottomane Relative à la Campagne de Suleyman le Législateur contre Moldavie (1538)”, *Acta Historica*, Sayı 1 (1959)
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène, “En marge d’un Acte Concernant le *Pengşyek* et les *Aqınğı*” *Revue des Etudes Islamiques*, Sayı 1 (1969), c. 37
- BELDICEANU-STEINHERR, Irène, *Recherche sur les Actes des Sultans Osman, Orkhan et Murâd I*, Münih 1967
- BERINDEI, Mihnea, “Le problème des *Cosaques* dans la Seconde Moitié du XVI^e Siècle. A Propos de la Révolte de Ioan Voda, Voïvode de

- Moldavie”, *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, c. 13, Paris 1972
- BERINDEI, Mihnea ve Gilles VEINSTEIN, “Aqınđı”, *Revue des Etudes Islamiques*, Sayı 37 (1969), s. 308-309
- BERINDEI, Mihnea, VEISTEIN, Gilles, *L'Empire ottoman et les pays roumains 1544-1545. Etude et documents*, ed. EHESS, Paris 1987
- Binbaşı Hüsnü, *Çaldıran ve Ridaniye*, İstanbul 1930
- BOUDET, Jacques, *Histoire Universelle des Armées*, ed. Jacques Boudet, c. 2, Paris 1996
- BOZKURT, Rıza, “Sultan Mehmet II and the Conquest of Constatinople”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Sayı 46 (1980), s. 61-72
- BRAUBACH, Max, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*, c. 1, Münih-Viyana 1963
- BULGARU, Alexandrescu-Dersca, *La Campagne de Timur en Anatolie, 1402*, Bükreş 1942
- BYKADOROV, Ivan, “Boy Kazachey Konnitsy” *Kazachi Dumy*, c. 9, Sofya 1923
- Călători Străini Despre Tarile Române*, ed. Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa A. Mehmet, c. 6, Bükreş 1976
- CARDINI, Franco, *La Culture de la Guerre*, Fr. çev. Angélique Lévi, Gallimard, Paris 1992
- CHAGNOT, Jean, *Guerre et Société à l'Époque Moderne*, PUF, Paris 2011
- CHILDS, John, “Waggon-Laager”, *Dictionary of Military History*, ed. André Corvisier, Oxford 1994
- CHRISTENSEN, Stephen, “European-Ottoman Military Acculturation in the Late Middle Ages”, *War and Peace in the Middle Ages*, ed. Brian Mc Guire, Kopenhag 1987
- CHRISTENSEN, Stephen, “The Heathen Order of Battle”, *Violence and the Absolutist State*, Akademist Forlag, Kopenhag 1990
- CHRISTIANSEN, Erik, *Les croisades nordiques. L'Occident Médiéval à la Conquête des Peuples de l'Est (1100-1525)*, Condé-sur-Noireau, Alério 1996
- CICHOWSKI, J., SZULCZYNSKI, A., *Husaria*, Varşova 1977

- COLLINS, L. J. D., “The Military Organization and Tactics of the Crimean Tatars, XVI.-XVII. Centuries”, *War Technology and Society in the Middle-East*, ed. Vernon J. Parry, M. Y. Yapp, U.P., Oxford 1957
- CONTAMINE, Philippe, *La Guerre au Moyen Age*, PUF, Paris 1980
- CRONE, Patricia, *Slaves on Horseback: the Evolution of the Islamic Polity*, Cambridge 1980
- CZOŁOWSKI, Alexander, *Bitwa pod Obertynem 22 sierpnia 1531*, Lviv 1931
- DE WARNERY, C. E., *Remarques sur le Militaire des Turcs*, Leipzig-Dresden, 1770
- DECEI, Aurel, “Oastea lui Iancu Huniade Înainte de Batalia de la Kossovo (1448). Scrisoarea lui Pasquale de Sorgo”, *Revista Istorică Română*, c. 16, Bükreş 1946
- DELBRÜCK, Hans, *History of the Art of War*, c. 3, “Medieval Warfare” çev. W. J. Renfroe Jr., Bison Book, Londra 1990
- DJURDJICA, Petrović, “Fire-arms in the Balkans on the Eve of and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth Centuries”, *War, Technology and Society in the Middle East*, ed. Parry, Vernon J. ve Yapp, M. E., Londra 1975
- DUCAS, Mihail, *Istoria turco-bizantina (1341-1462)*, ed. Vasile Frecu, Rumun Akademisi, Bükreş 1958
- DUPUY, Richard Ernest, DUPUY, Trevor N., *The Encyclopedia of Military History, from 3.500 BC to the Present*, Harper Row, New York-San Francisco-Londra 1977
- ELEKES, Lajos, “Armata și Arta Militară a lui Iancu de Hunedoara pe Baza Cronicilor Comtemporane”, *Studii și Cercetări de Istorie*, Sayı 1-4 (Ocak-Aralık 1957)
- ELEKES, Lajos, “Armiaa Guniadi”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 1 (1951), c. 1
- ELEKES, Lajos, “Essai de Centralisation de l’Etat Hongrois dans la Seconde Moitié du XV^e Siècle”, *Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae*, c. 22, Budapeşte 1960
- ELEKES, Lajos, *Hunyadi*, Budapeşte 1952

- EREN, Hasan, "Türkçe İstabur Kelimesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1956, s. 145-152
- ERENDİL, Muzaffer, "Emergence of the Ottoman State. An Outline of the Period Between 1299-1453", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46 (1980), s. 31-59.
- ERGENÇ, Özer, "The Qualifications and Functions of Ottoman Central Soldiers", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 67 (1988), s. 45-76.
- FINKEL, Caroline, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, VWGO, Viyana 1988
- GENÇ, Nevin, "The Administrative Functions of the Timarli Sipahis During the Ottoman Classical Age", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 67 (1988)
- GIBBONS, Herbert Adams, *The Foundation of the Ottoman Empire. A History of the Osmanlis up to the Death of Bayezid (1300-1403)*, Clarendon Press, Oxford 1916
- GOMMANS, Jos, "Warhorse and Gunpowder in India, c. 1000-1850", *War in the Early Modern World 1450-1815*, ed. Jeremy Black, UCL Press Limited, Londra 1999
- GORDON, L., *Cossack rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth Century Ukraine*, New York Devlet Üniversitesi Yayınları, Arnavutluk 1989
- GRENARD, Fernand, *Baber. Fondateur de l'empire des Indes*, Firmin-Didot, Paris 1930
- HANAK, Peter, *Histoire de la Hongrie*, ed. E. Pamlényi, Corvina, Roanne, Budapeşte 1974
- HECK, Robert, Ewa Maleczynska, *Ruch husycki w Polsce*, Varşova 1959
- HELD, Joseph, *Hunyadi: Legend and Reality (East European Monographs)*, Columbia Üniversitesi Yayınları, New York 1985
- HITZEL, Frédéric, *L'Empire ottoman (XV^e-XVII^e siècles)*, Belles Lettres, Paris 2001
- Histoire Universelle des Armées*, c. 2, ed. Jacques Boudet, Paris 1996
- HOLINKA, Robert, "Z Ohlasu Husitvi v Polsku", *Časopis Matice Moravské*, Sayı 3-4 (1953), c. 72
- HURMUZAKI, Eudoxiu, ve Nicolae IORGA, *Documente privitoare la*

- istoria românilor (1358-1600)*, c. 15, Bükreş 1911
- IMBER, Colin, *The Ottoman Empire, 1300-1481*, Isis, Istanbul 1990
- IORGA, Nicolae, *Geschichte der Osmanischen Reiches*, c. 4, Gotha, 1911
- IRVINE, W., *The Army of the Indian Moghuls*, Londra, 1903
- IŞIKSAL, Turgut, “Gunpowder in Ottoman Documents of the Last Half of the 16th Century”, *International Journal of Turkish Studies*, c. 2, Madison, Wisconsin 1981-1982
- IŞIKSAL, Turgut, “III. Selim’in Türk Topçuluğuna Dair Bir Hatt-I Hümayunu”, *Tarih Dergisi*, Sayı 11-12 (1956), c. 8
- İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Ateşli Silahlar”, *Belleten*, Sayı 83 (1957), c. 21
- İNALCIK, Halil, “The Socio-Political Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle-East”, *War Technology and Society in the Middle-East*, Londra 1974
- İNALCIK, Halil, *Imperiul Otoman. Epoca Clasică (1300-1600)*, ed. Mihai Maxim, Enciclopedică, Bükreş 1996
- KALDY-NAGY, Gyula, “The First Centuries of the Ottoman Military Organisation”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 2 (1977), c. 31
- KAN, Muzaffer, “Selim I’s Iranian and Egyptian Expeditions”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 46 (1980), s. 79-85.
- KROENER, Bernard, “Zenta und der Verfall des Janitscharenkorps”, *Prinz Eugen von Savoyen und sein Zeit. Eine Ploetz-Biographie*, ed. Johannes Kunisch, Ploetz, Freiburg-Würzburg 1986
- KROFTA, Karl, *My a Mad’ari v Bojich s Turky*, Prag 1934
- KROPF, Lajos, “A Régi Magyar Szekérvár”, *Hadtörténelmi Közlemények*, c. 15, Budapeşte 1914
- KULIKOWSKI, Wladimir, *Smierc Zólkiwskiego (Noc z 6 na 7 X. 1620)*, Varşova 1938
- LAPEDATU, Alexandru, “Jurnalul principelui Iacob Sobieski, Fiul Regelui Ioan Asupra Campaniei în Moldova la 1686. Cu Traducerea Franceză a Jurnalului și o Nota Lămuritoare de Czeslaw Chowaniec”, *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Istorice*, c. 13, 1932-1933

- Le Livre des Faits du bon Messire Jean Le Maingre, dit Bouciquaut, Mareschal de France et Gouverneur de Gennes*, ed. D. Lalande, Droz, Paris-Cenevre 1985
- LEMENCIER-QUELQUEJAY, Chantal, “Un Condottiere Lithuanien Dimitrij Višneveckij et l'Origine de la Seč' d'après les Archives Ottomanes”, *La Russie et l'Europe (XVI^e-XX^e siècles)*, EPHE, Institut d'Histoire Universelle de l'Académie des Sciences de l'URSS, Paris-Moskova 1970
- LENOIR, Madeleine, “Missions Militaires en Perse: Le Général Gardane et le Colonel Colombari”, *Revue International d'Histoire Militaire*, Sayı 49 (1980)
- LEWIS, Bernard, *Islam et Laïcité. La Naissance de la Turquie Moderne*, Fayard, Paris 1988
- LOCKHART, Laurence, *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Londra 1958
- LONGWORTH, Philip, *Les Cosaques*, Fr. çev. Robert Latour, Albin Michel, Paris 1972
- LOT, Ferdinand, *L'Art Militaire et les Armées au Moyen Age en Europe et dans le Proche Orient*, c. 2, Paris 1946
- LOWELL, Ian Russell, *Atlas Historique de la Guerre. Les Armes et les Batailles qui ont Changé le Cours de l'Histoire*, ed. Richard Holmes, Hachette, Paris 1989
- MAJEWSKI, Ryszard, *Cecora Rok 1620*, Varşova 1970
- MARCH, G. P., *Cossacks of the Brather-hood: the Zaporog Kosh of the Dniepr River*, c. 9, ed. Peter Lang, American University Studies, 1990
- MIKULKA, Jan, “Mistr Jan Hus a Polsko”, *Slovanské Historické Studie*, c. 2, Bratislava 1957
- MURPHEY, Rhoads, *Ottoman Warfare 1500-1700*, Rutgers University Press, New Jersey 1999
- MYCINSKI, Jean, “La Guerre Polono-Turque Sous Sigismond III Vasa (d'Après le Journal d'Un Contemporain)”, *L'Information Historique*, Sayı 4 (Eylül-Ekim 1972)
- NEHRING, Karl, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III, und das Reich*, Münih 1974

- OCHMANSKI, J., “Organizacja Obrony w Wielkim Księstwie Litewskim Przed Napadami Tatarów, Krymskich w XV-XVI wieku”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, c. 5, Warszawa 1960
- ÖZDEN, Gani, “War Industry Plants of the Ottoman Armed Forces”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 67 (1988), s. 67-76
- PAL, Engel, “János Hunyadi: ‘The Decisive Years of his Career, 1440-1444’”, *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. János M. Bak ve Béla K. Király, Columbia Üniversitesi Yayınları, 1982
- PAL, Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of medieval Hungary, 895-1526*, ed. Andrew Ayton, Tauris Yayınları, Londra-New York 2001
- PALMER, J.A.B., “The Origins of Janissaries”, *Bulletin of the John Rylands Library*, c. 25, 1953
- PALOMBINI, Barbara, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien, 1451-1600*, Wiesbaden 1968
- PARKER, Geoffrey, *La Révolution Militaire. La Guerre et l’Essor de l’Occident (1500-1800)*, Fr. çev. Jean Joba, Gallimard, Paris 1993
- PARRY, Vernon J., “Barud”, *Encyclopédie de l’Islam*, c. 1, Maisonneuve-Larose, Paris 1975, s. 1087-1101
- PARRY, Vernon J., “La Manière de Combattre”, *War Technology and Society in the Middle-East*, ed. Vernon J. Parry, M. Y. Yapp, U.P. Oxford 1957
- PIRNENSIS, Johannes Sommer ve Antonius Maria GRATIANUS, “Liber tertius Antonii Mariae Gratiani De Despota Valachorum Principe ad Nicolaum Tomicium illustrem”, *Viata lui Despot Vodă. Istoriografia Renaşterii despre Români*, ed. Trăian Diaconescu, Institutul European, Iaş 1998
- PODHOREDCKI, Leszek, “Kampania Chocimska 1621 roku”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Sayı 2 (1964), c. 10
- POLIŠENSKY, Jan V., “Bohemia, the Turk and the Christian Commonwealth (1462-1620)”, *Byzantinoslavica*, c. 14, Prag 1953
- RAUTENBURG, Wilhelm, *Böhmische Söldner im Ordensland Preussen. Ein Beitrag zur Söldner geschichte des 15 Jahrhunderts*

- vornehmlich des 13 jährigen Stadtekriegs 1454-1466*,
Hamburg 1954
- RAZSO, Gyula, “Mátyás Király Zsoldosseregének Hadművészetéről”,
Hadtörténelmi Közlemények, c. 5, Budapest 1958
- RAZSO, Gyula, “The Mercenary Army of King Mathias”, *From Hunyadi to Rakóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary*, ed. János M. Bak ve Béla K. Kiraly, Columbia Üniversitesi Yayınları, Columbia 1982
- RAZSO, Gyula, *Die Feldzüge Königs Matthias Corvinus in Niederösterreich. 1477-1490*, Viyana 1973
- REY, Alain ve Josette REY-DEBOVE, *Le Petit Robert, Dictionnaire Alphabétique et Analogique de la Langue Française*, Dictionnaire Le Robert, Paris 1990
- ROUX, Jean-Paul, *Histoire des Grands Moghols. Babur*, Fayard, Paris 1989
- RUSU, Adrian Andrei, *Ioan de Hunedoara și Româniile din Vremea sa. Studii*, Presa Universitară, Kaloşvar 1999
- SAVORY, R. M., “Safawides”, *Encyclopédie de l'Islam*, Maisonneuve-Larose, Paris 1975, s. 1098-1100
- SAWCZYŃKI, A., “Les Institutions Militaires Polonaises au XVII^e Siècle”, *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, Sayı 3 (1951-52), s. 494-525
- SEMENYUK, G. I., “Oruzhie, Voyennaya Organizatsya i Voyennoe İskusstvo Kazakhov v XVII-XIX vv.”, *Voprpsy Voyennoy İstorii Rossii*, ed. V. I. Shunkov, Moskova 1969
- SHAW, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 1, “Empire of Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808”, Cambridge University Press, Cambridge 1976
- SPIERALSKI, Zdzislaw, *Jan Tarnowski (1488-1561)*, Varşova 1977
- SPIERALSKI, Zdzislaw, *Kampanya Obertynska 1531 Roku*, Varşova 1962
- STÖKL, Gunter, *Die Entstehung des Kosakentums*, Isar Verlag, Münih, 1953
- STREUSAND, Douglas E., *The Formation of the Mughal Empire*, Delhi 1989

- SUBTELNY, Orest, *Ukraine. A History*, Toronto Üniversitesi Yayınları, Toronto 1988
- SZAKALY, Ferenc, “Phases of Turco-Hungarian Warfare Before the Battle of Mohács (1365-1526)”, *Acta Orientalia. Academiae Scientiarum Hungaricae*, Sayı 1 (1979), c. 33
- TANSEL, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969
- TEODORCZYK, Jerzy, “L’armée Polonaise dans la Première Moitié du XVII^e Siècle”, *Histoire Militaire de la Pologne*, Varşova 1990
- TEODORCZYK, Jerzy, “Walki z Tatarami w Pierwszej Polowie XVII w.”, *Zarys Dziejów Wojskowości Polskiej do Roku 1864*, c. 1, Varşova 1965
- TOTH, Zoltán, *Mátyás Király Idejének Zsoldosserege (a Fekete Sereg)*, Budapeşte 1925
- URBANEK, Rudolf, *Vladislav Varnečik. Skutecnost i Legenda*, Prag 1937
- URSU, Ion I., “Bătăliile de la Gwozdzic și Obertyn (1531)”, *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Istorice*, c. 35, Bükreş 1912-1913
- UZUNÇARŞILI, İ. H., “Azab”, *İslam Ansiklopedisi*
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 1, Ankara 1988
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. 2, Ankara 1944
- VATIN, Nicolas, “Le siège de Mytilène (1501)”, *Turcica*, c. 21-23, 1991
- VEINSTEIN, Gilles, “Early Ottoman Appellations for the Cossacks”, *Harvard Ukrainian Studies*, Sayı 3-4 (1999), c. 23
- VEINSTEIN, Gilles, *État et Société dans l’Empire Ottoman, XVI^e-XVIII^e siècles. La Terre, la Guerre, les Communautés*, Variorum Reprints, Londra 1994
- WERTNER, M., “Magyar Hadjaratok a XV-ik Szazad Masodik Felében”, *Hadtörténelmi Közlemények*, Sayı 2, c. 13, 1912
- WITTEK, Paul, “The Earliest References to the Use of Firearms by the Ottomans”, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom. A Challenge to a Medieval Society*, Londra 1956
- WOJCIK, Zbigniew, *Dzikie Pola w Ogniu. O Kozaczynie w Dawnej Rzeczypospolite*, Biblioteka Wiedzy Historycznej, Varşova 1968